

РОЗДІЛ 2

Ціннісні орієнтації і фактори мобільності

2.1. Оцінки стану і перспектив змін суспільної ситуації

Найважливішою детермінантою міграційного потенціалу є оцінка ситуації як з точки зору конкретних факторів, що впливають на сприйняття, так і з позицій можливих шляхів і способів її зміни.

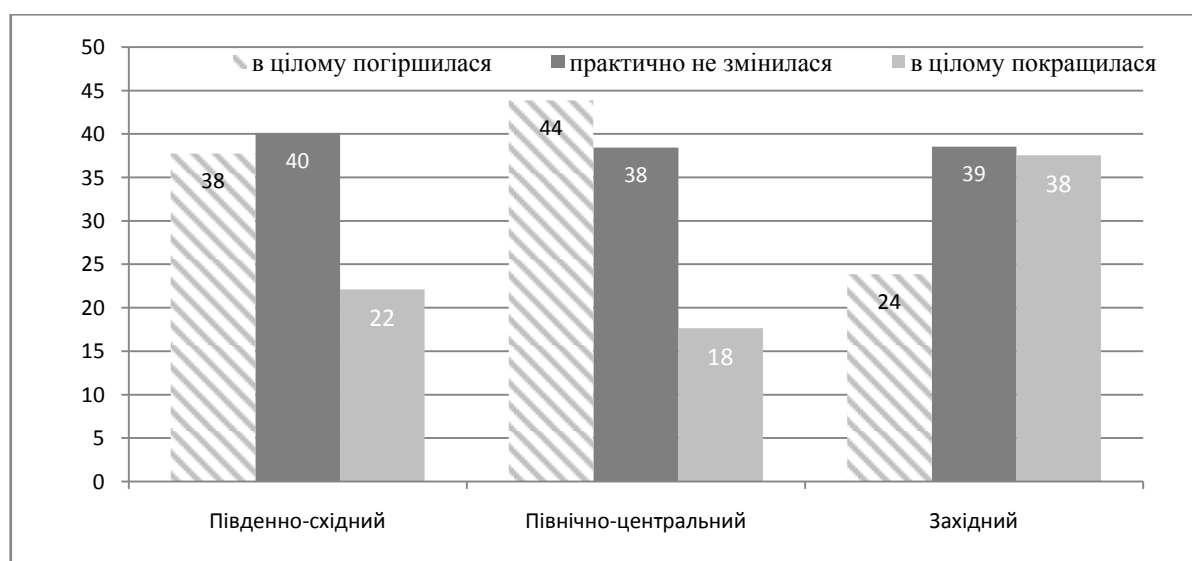
Сама по собі активність позиції людини по відношенню до проблеми, упевненість у наявності можливостей її зміни і здатність спланувати ці зміни вкрай важлива для розуміння реальних драйверів міграції як такої та її потенційного обсягу.

Ми поставили ряд питань респондентам про те, які ключові проблеми в їхньому місті/селі, як вони оцінюють складність цих проблем і як уявляють межі власних можливостей змінити ситуацію на краще. Весь цей комплекс уявлень, оцінок і установок ми визначили як «рівень проактивності». Надалі ми глибше вивчимо взаємозв'язок між рівнем цієї проактивності і міграційними установками, а поки що пропонуємо попередній опис отриманих результатів по рядах розподілів.

Провідний, ключовий фактор, що корелює з оцінкою ситуації - регіон. Як показав аналіз, регіональна специфіка є інтегруючою ознакою, через яку точніше і надійніше визначається наявність явних і / або латентних зв'язків та їх інтерпретація.

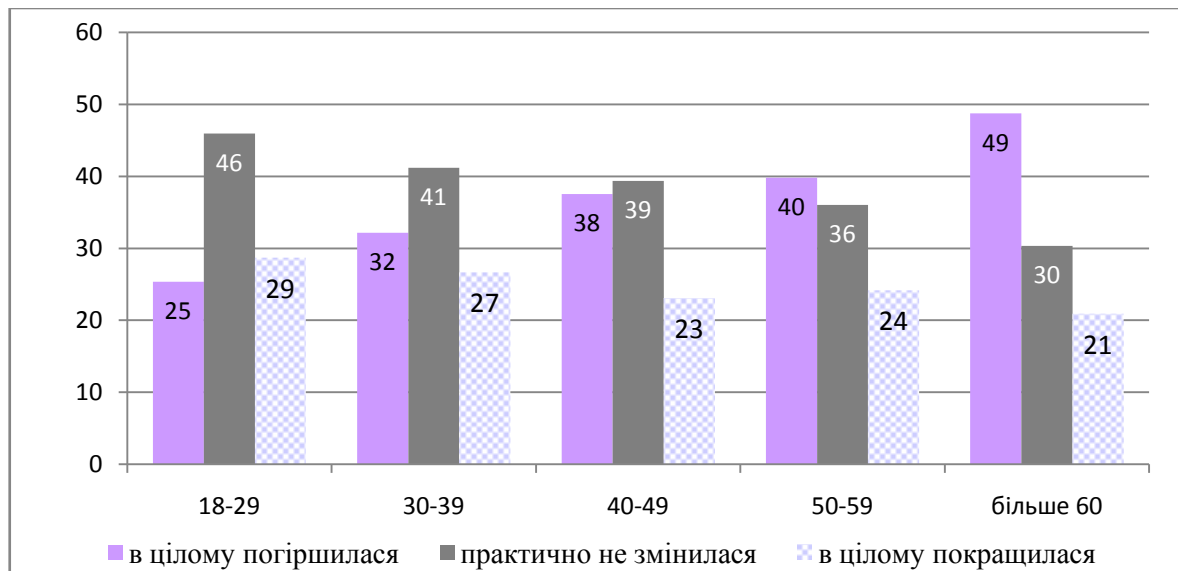
Бачення поточної ситуації очевидно відрізняються в регіонах: найбільше песимісти концентруються в центрі України, а ось оптимістів більше всього в західних областях (діагр. 2.1.).

Діаграма 2.1. «Як змінилася загальна ситуація в місті / селі за останній рік?», регіональний розподіл, у% до всіх

Практично не було сумнівів у тому, що підтвердиться явна і очевидна залежність між оцінками поточної ситуації та віком: так, якщо про погіршення ситуації в рідному місті чи селі заявили серед молоді 25%, то серед респондентів пенсійного віку (понад 60 років) - майже кожен другий (48%).

Діаграма 2.2. «Як змінилася загальна ситуація в місті / селі за останній рік?», віковий розподіл, у% до всіх

Серед молодших поколінь також більше тих, хто позитивно оцінює зміни за останній рік. Люди у віці 18-39 років мають 29-27% оптимістів, у віковій категорії 40-59 років оптимістично оцінюють ситуацію вже менше – 23-24%, у віці ж понад 60 років таких лише кожен п'ятий – 21%. Спільним для найбільш активних вікових груп (18-49 років) є переважання тих, хто якихось змін ситуації за останній рік так і не побачив.

Ще більше уточнює картину залежності оцінки ситуації від фактору віку характер взаємозалежності оцінки ситуації зі змінною «професійний статус». Непрацюючі пенсіонери значно частіше підкреслювали своє негативне ставлення до ситуації, ніж представники інших професійно-статусних груп (діагр. 2.3).

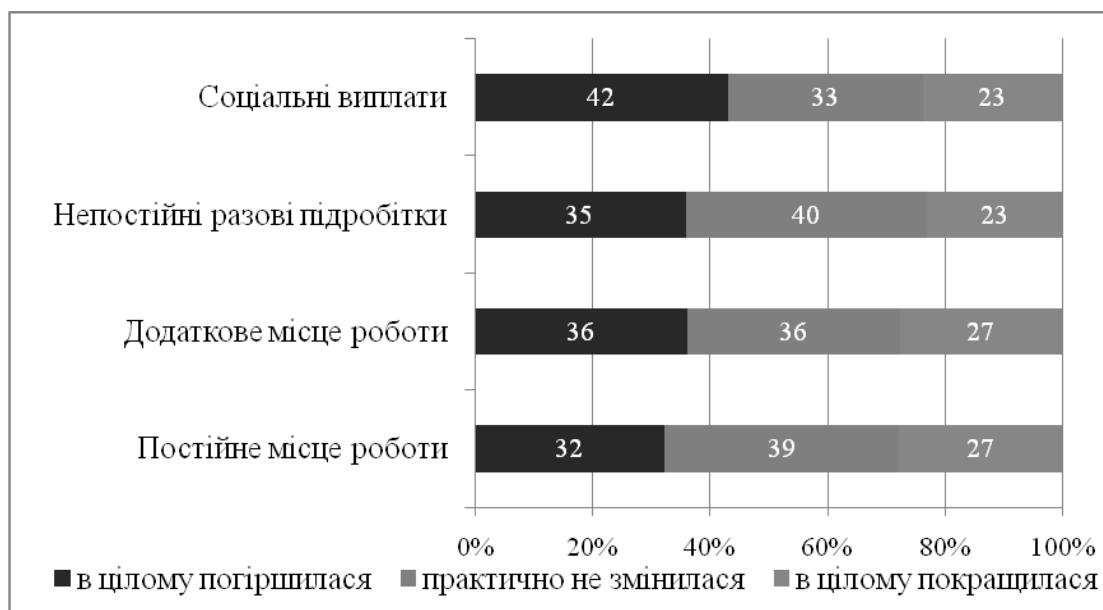
Діаграма 2.3. «Як змінилася загальна ситуація в місті / селі за останній рік?», розподіл за професійним статусом, у% до тих, хто відповіли, N = 2974

Залежність оцінки ситуації від фактора статі не виявлено. У той же час невеликі, але значимі залежності оцінки ситуації від освіти мають місце, якщо провести тривимірне вимірювання (рівень освіти – оцінка ситуації – регіон). Саме на регіональному рівні стало видно, що для Західного регіону характерна явна кореляція оцінки ситуації від рівня освіти: чим вище рівень освіти, тим оптимістичніша оцінка ситуації. Подібна залежність, але з меншим рівнем значущості, характерна для Південно-Східного регіону. Для Центрального ж регіону кореляція обох ознак наближається до нуля.

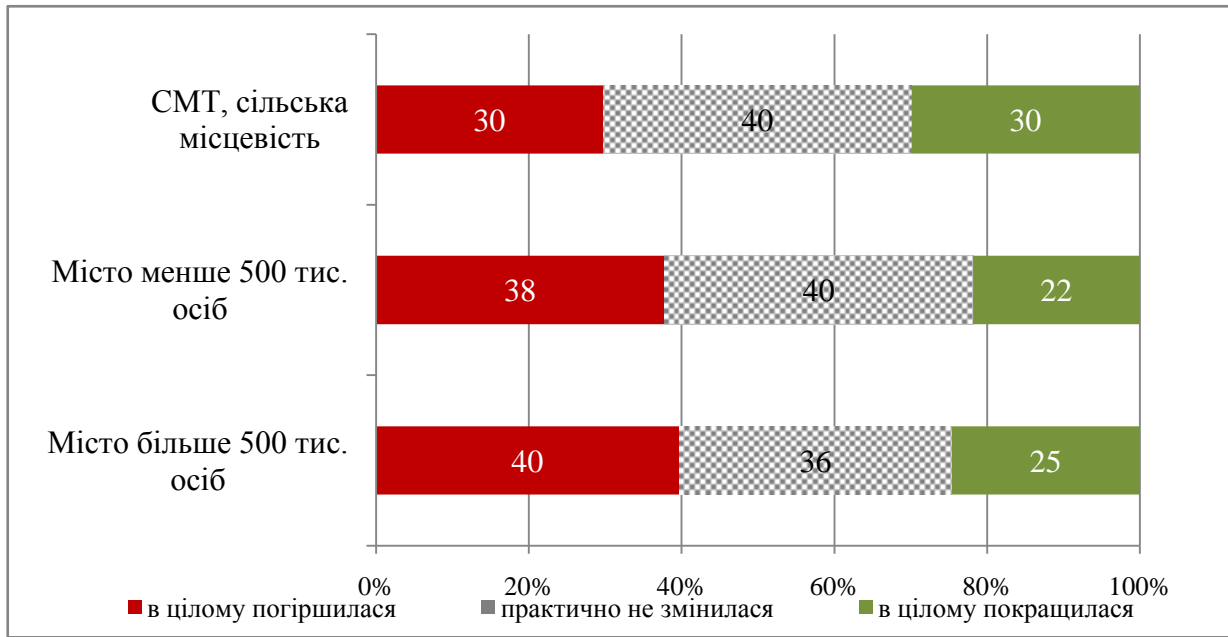
Тривіальною є залежність оцінки ситуації і від комплексу факторів, що характеризують рівень матеріального добробуту - таких як самооцінка матеріального благополуччя, джерела доходу і сукупний дохід. Зокрема, ті, хто існує частково або повністю на соціальні виплати, схильні оцінювати ситуацію в більш темних фарбах, ніж ті, хто має доходи від постійної роботи та / або додаткових підробітків.

Діаграма 2.4. «Як змінилася загальна ситуація в місті / селі за останній рік?», розподіл за переліком джерел доходу, у% до тих, хто відповіли, N = 2974

Явна і значна залежність оцінки ситуації та її перспектив - від рівня провінційності місця проживання респондента. В цілому, жителі великих міст частіше жителів сіл та селищ відзначали погіршення ситуації. Оцінки населення середніх за чисельністю міст займають проміжну позицію.

Діаграма 2.5. «Як змінилася загальна ситуація в місті / селі за останній рік?», розподіл за місцем проживання, у% до тих, хто відповіли, N = 2974

У списку ключових проблем перші позиції займають складне матеріальне становище і питання здоров'я. При цьому спостерігаються суттєві регіональні відмінності: для жителів центральних регіонів, наприклад, проблема здоров'я за рівнем актуальності порівнянна з питаннями матеріального забезпечення. А для жителів західних областей доля дітей має таку значимість, що перевищує за частотою згадування навіть проблеми комунального побуту (діагр. 2.6.)

Діаграма 2.6. «Які проблеми турбують Вас зараз найбільше?», регіональний розподіл, у% до тих, хто відповіли, N = 2976

Актуальність питання долі дітей і онуків також розділяє чоловіків і жінок: другі значно частіше відзначали цей пункт (20% проти 28%). Статеві відмінності мають місце й відносно проблеми здоров'я.

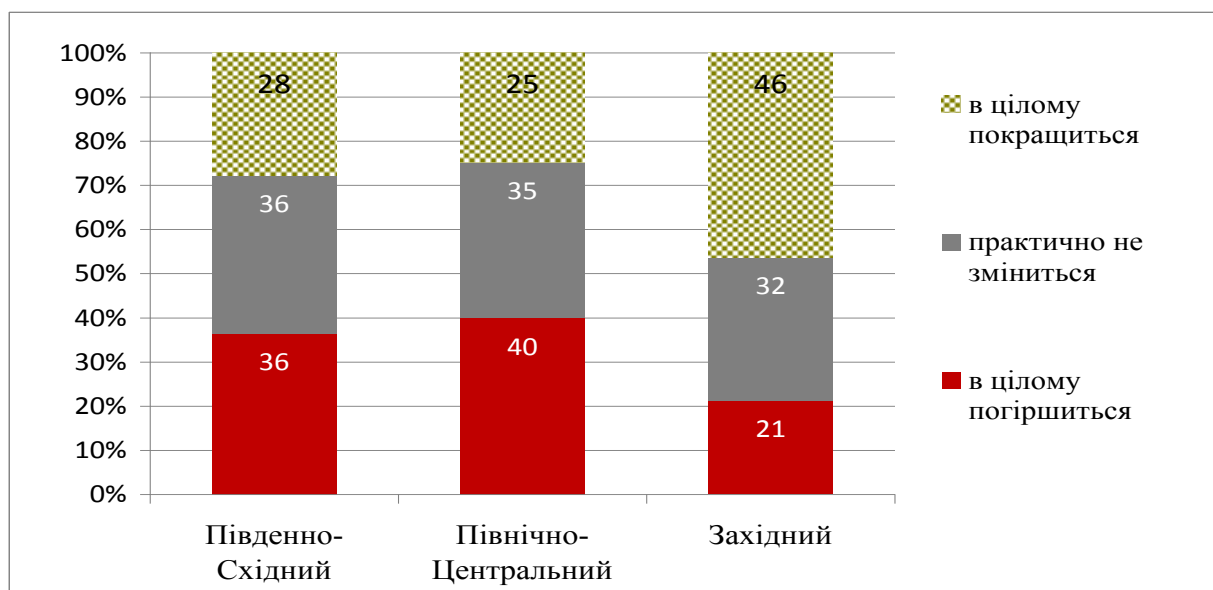
Найбільш чітко виділяються відмінності на рівні аналізу за віковим критерієм. Молодь, люди середнього віку та літні респонденти утворюють досить чіткі групи з характерними наборами актуальних проблем (табл. 2.1). Більшість з них передбачені - літніх людей більше хвилюють проблеми здоров'я, комунальні негаразди і долі дітей, молодь же комунальні проблеми хвилюють мало, проте актуальні питання матеріального забезпечення та проблеми особистого життя.

Таблиця 2.1 «Які проблеми турбують Вас зараз більш за все?», у % до тих, хто відповіли, N=2976

	до 29 включно	від 29 до 39 включно	від 39 до 49 включно	від 49 до 59 включно	більше 59	УСЬОГО
Матеріальне становище, рівень доходів	62,1%	58,6%	62,8%	59,2%	51,5%	59,2%
Здоров'я моє і моїх близьких	47,0%	50,4%	53,3%	57,5%	60,2%	53,1%
Комунально-побутові проблеми	19,7%	29,2%	32,6%	38,9%	36,9%	30,6%
Доля дітей, онуків, молоді	11,8%	19,9%	24,7%	31,2%	37,5%	23,9%
Політичні та економічні проблеми в суспільстві	13,9%	16,9%	17,0%	16,5%	14,2%	15,7%
Особиста безпека, безпека родини	14,1%	14,9%	16,1%	15,1%	10,6%	14,2%
Загроза втрати праці	11,6%	10,6%	10,8%	8,2%	3,5%	9,3%
Розшарування в суспільстві на багатих і бідних	7,2%	8,4%	9,4%	10,5%	10,0%	8,9%
Проблеми в особистому житті (стосунки в родині, з друзями)	11,8%	5,2%	4,3%	2,9%	1,7%	5,6%
Важко відповісти	2,3%	1,1%	1,4%	1,7%	1,5%	1,6%
УСЬОГО	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Жителі Західного регіону є більшими оптимістами не лише щодо поточної ситуації, а й щодо перспектив: майже половина з них розраховує на позитивні зміни в майбутньому (діагр. 2.7).

Діаграма 2.7. «Які, на Ваш погляд, перспективи зміни ситуації у Вашому місті / селі в найближчі 5 років?», регіональний розподіл, у% до тих, хто відповіли, N = 2952

Оцінка поточної ситуації, того, як йдуть справи на даний момент, однозначно визначає і оцінку перспектив зміни ситуації в майбутньому. Песимістів найбільше серед тих, хто і поточну ситуацію оцінює в чорних барвах.

Інтерес представляють ті, хто дав помірну, зважену оцінку поточної ситуації: щодо перспектив половина з них упевнені, що все залишиться на нинішньому рівні, а інші майже рівномірно розподілилися на тих, хто сподівається на позитивні зміни (28%), і на песимістів (24%). Причому в ході тривимірного аналізу (в регіональному поділі) виявляється, що других – тих, хто сподівається на позитивні зміни існуючої стабільної ситуації – більше серед жителів західних областей.

Діаграма 2.8. «Які, на Ваш погляд, перспективи зміни ситуації у Вашому місті / селі в найближчі 5 років», залежно від оцінки поточної ситуації, у % до тих, хто відповіли, N = 2951

У той же час у відповідях жителів Південно-Східного та Центрального регіону виявляється тривожна тенденція: серед тих, хто поточну ситуацію оцінює як таку, що «загалом покращилась», значний відсоток становлять ті, хто очікує погіршення в майбутньому (16% і 17% відповідно). Співвідносячи ці дані з наявною політичною ситуацією в країні, напрашується наступний висновок: розчарування серед населення політикою влади помітно вище саме на сході та півдні країни.

При тому, що більше третини опитаних оцінюють ситуацію негативно, а розраховують на її поліпшення в майбутньому тільки 32%, питання про те, що можна зробити в обставинах, що склалися, багатьох респондентів ставить в глухий кут (10% вагалися з відповіддю, 3% відмовились відповідати). Між тим, саме питання стратегії «виживання» є визначальним для сприйняття та інтерпретації існуючих обставин. Як видно з відповідей, нерідкою є відсутність такої стратегії, що вже саме по собі вказує на феномен поширеності пасивних, рецептивних установок.

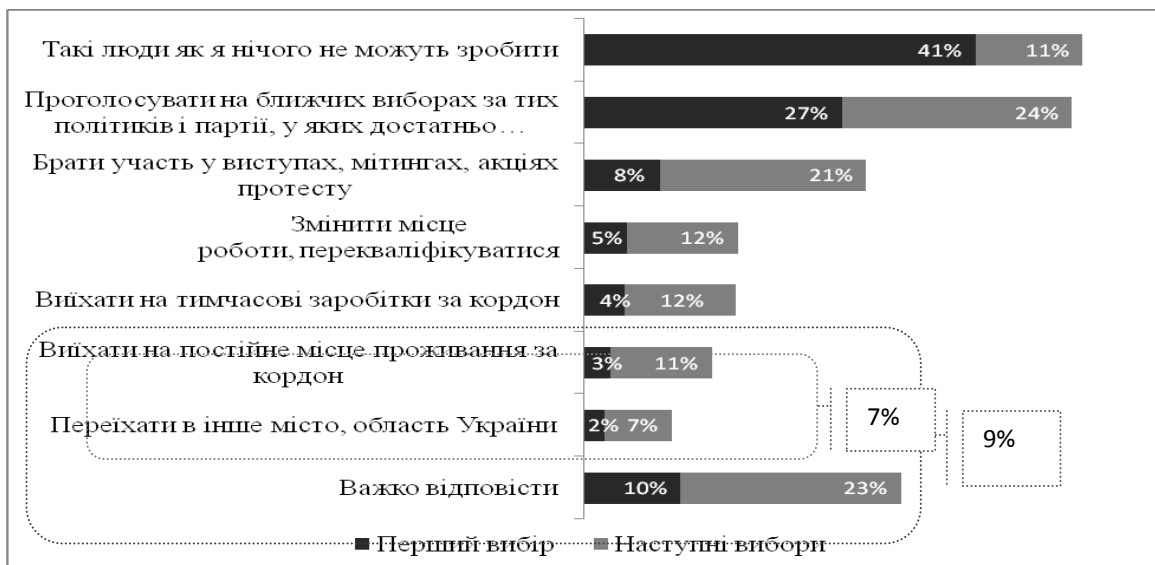
2.2. Рівень «проактивності» і стратегії реакції на ситуацію

Ще більше це стає очевидним при аналізі змістовних відповідей на означене вище питання: 41% зазначили, що «такі люди як я нічого не можуть зробити». Ще 27% зазначили, що добрим способом вплинути на ситуацію може бути їх голос за потрібного кандидата на майбутніх виборах (ми не диференціювали рівень і характер виборів, важливий сам принцип).

У конструкції опитувальника ми дали можливість респонденту позначити декілька варіантів відповіді на це питання, але виділили перший вибір як найбільш показовий. У більшості випадків при аналізі відповідей ми використовували саме перший вибір.

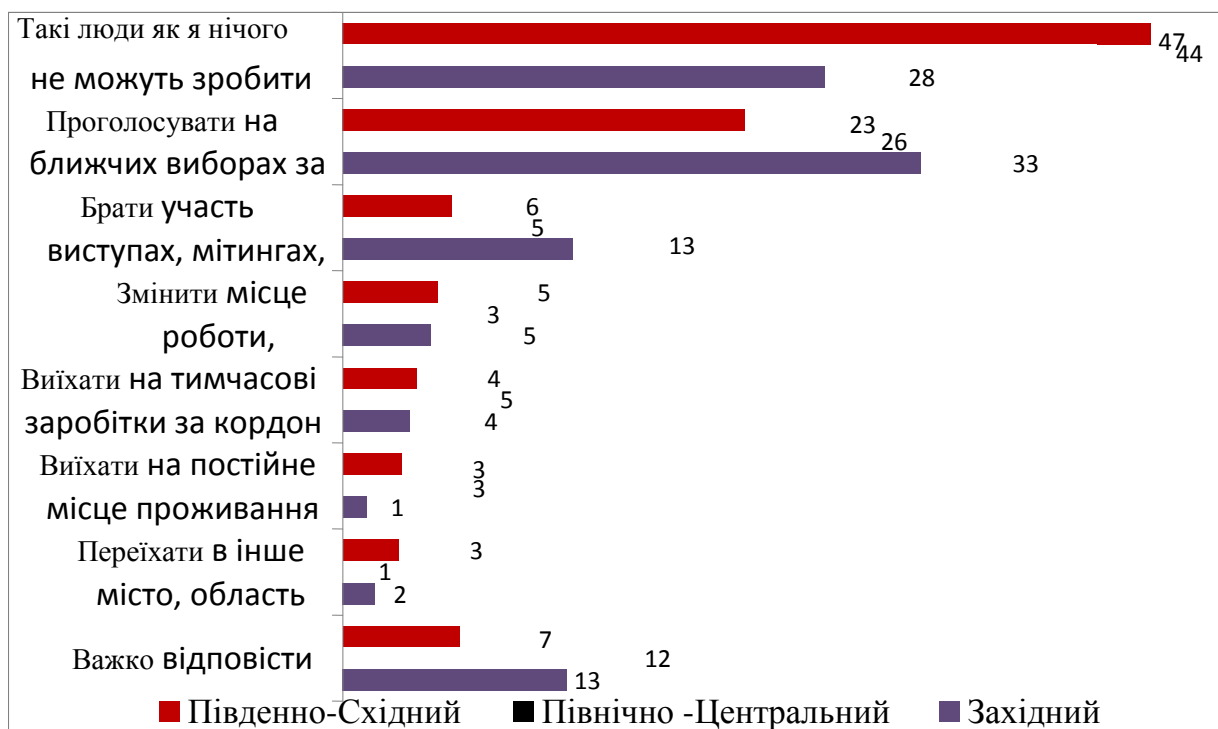
Проактивні стратегії - зміна роботи, способу життя, переїзд або еміграція - в цілому позначили не більше чверті опитаних (на рівні значимого першого вибору). Конкретно переїзд в інше місто або країну позначили 9%, з яких 7% вказали на тимчасові заробітки або еміграцію як стратегію зміни ситуації (діагр. 2.9.).

Діаграма 2.9. «Якщо ситуація не зміниться або погіршиться, то що можуть зробити такі люди як Ви?», у% до тих, хто відповіли, N = 2951

Жителі західних областей порівняно більш орієнтовані на активні стратегії вирішення життєвих проблем (діагр. 2.10.), хоча і в цьому випадку активність має все-таки більше декларативний, ніж діяльний характер (акцент на опосередкованих методах впливу на ситуацію, на зразок політичної активності).

Діаграма 2.10. «Якщо ситуація не зміниться або погіршиться, то що можуть зробити такі люди як Ви?», в регіональному розподілі, у% до тих, хто відповіли, N = 2908

Якщо виділити саме варіанти проактивних стратегій, то більш-менш стійкими, «типовими» такі стратегії є тільки для молоді. В інших вікових групах відсоток вибору таких варіантів настільки малий, що межує з величиною статистичної похибки вибірки (табл. 2.2).

Рівень освіти не виявився фактором, що визначає оцінку власних сил для зміни ситуації – таким чином, не підтвердилася одна з висунутих гіпотез щодо вагомості рівня освіти як суттєвого чинника проактивності.

Немає однозначної кореляції і з рівнем достатку, хоча вплив цього фактора також представляв значний інтерес на етапі висунування гіпотез. Очевидним є тільки факт того, що з підвищенням рівня достатку знижується частка тих, хто вважає себе людьми, нездатними що-небудь змінити. Але ось куди саме каналізується активність і воля до змін – на підставі відповідей з цього питання відповісти неможливо. До речі, чим вище рівень добробуту і сукупного доходу, тим вище частка тих, хто не зміг відповісти на дане питання.

Таблиця 2.2

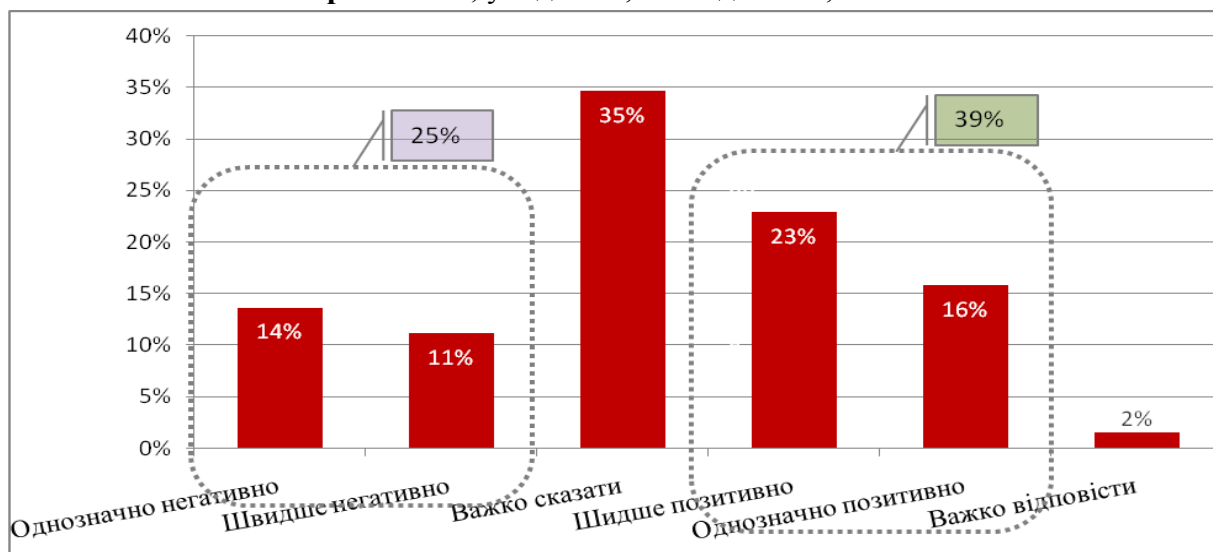
«Якщо ситуація не зміниться або погіршиться, то що можуть зробити такі люди як Ви?», у % до тих, хто відповіли, N=2907

	до 29 включно	від 29 до 39 включно	від 39 до 49 включно	від 49 до 59 включно	більше 59	УСЬОГО
Такі люди як я нічого не можуть зробити	31%	34%	38%	48%	58%	41%
Проголосувати на найближчих виборах за тих політиків і партії	25%	29%	29%	27%	24%	27%
Брати участь у виступах, мітингах, акціях протесту	9%	8%	8%	8%	6%	8%
Змінити місце роботи, перекваліфікуватися	6%	8%	5%	1%	1%	5%
Переїхати в інше місто, район України	4%	3%	2%	1%	1%	2%
Вийхати на тимчасові заробітки за кордон	10%	5%	3%	1%	1%	4%
Вийхати на постійне місце проживання в іншу країну	4%	3%	3%	3%	1%	3%
Інше (не вказано)	0%	0%	0%	1%	0%	1%
Важко відповісти	10%	10%	12%	9%	9%	10%
УСЬОГО	100%	100%	100%	100%	100%	100%

2.3. Ставлення до міграції та міграційні плани

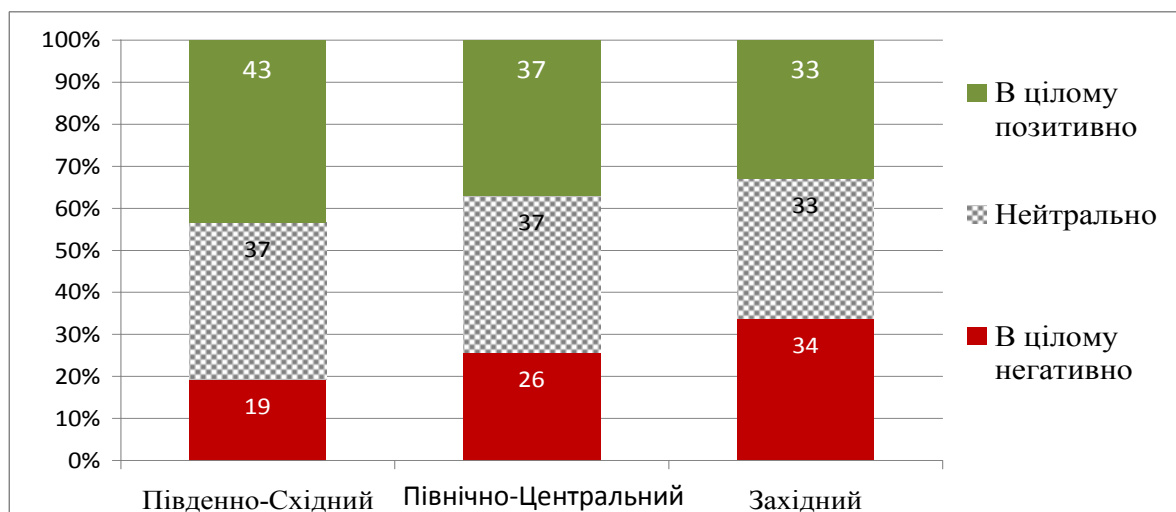
До тимчасового або постійного працевлаштування за кордоном, як до способу вирішення матеріальних проблем, більшість опитаних ставляться нейтрально-позитивно (діагр. 2.11). Негативне ставлення висловили лише 26%.

Діаграма 2.11. «Багато хто з наших співвітчизників в нинішній ситуації виїжджає за кордон на тимчасові або постійні заробітки. Як Ви оцінюєте такий спосіб вирішення проблем? », у% до тих, хто відповіли, N = 2983

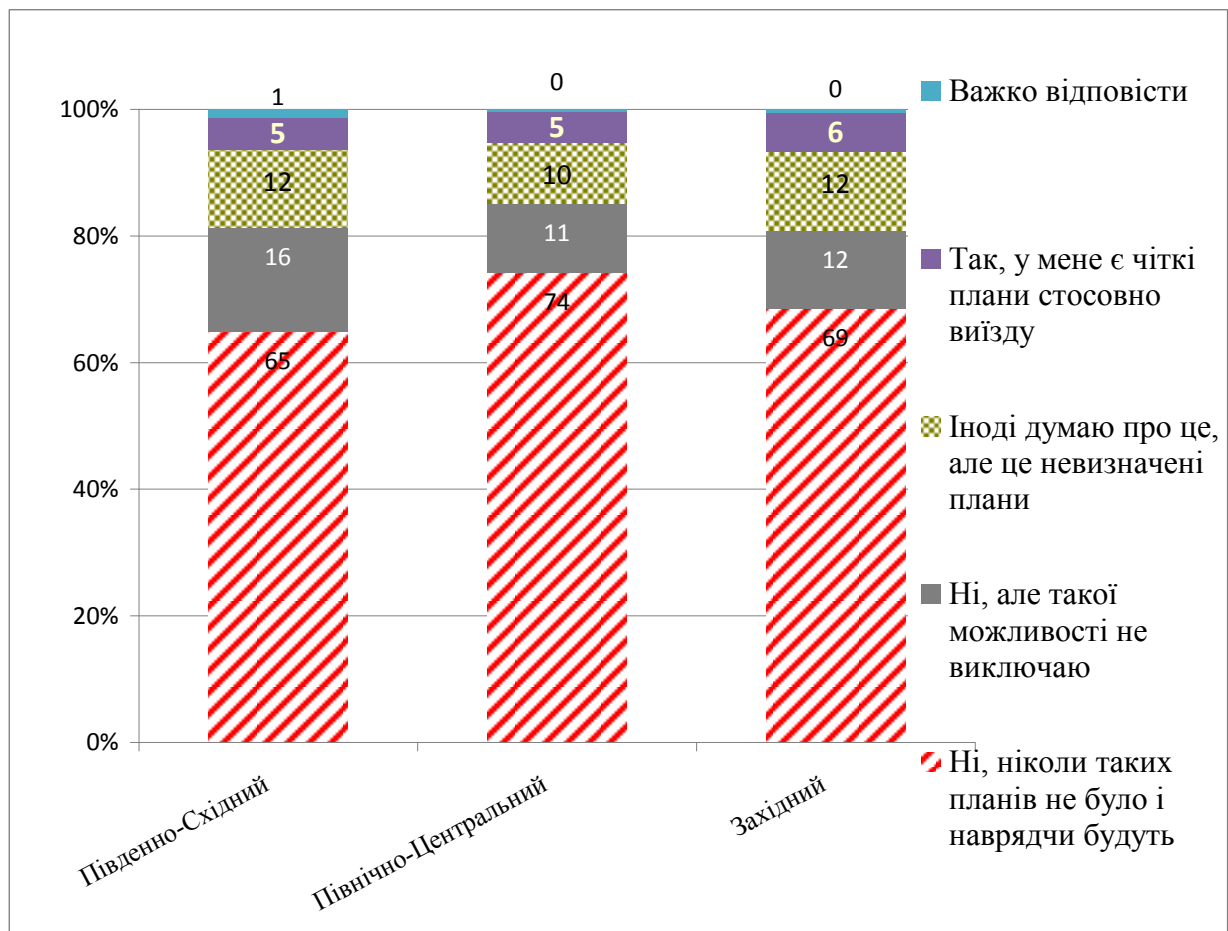
Неприйняття працевлаштування за кордоном характерно в основному для літніх респондентів і рідко зустрічається серед молоді. Важливим спостереженням також виявилось те, що баланс негативного / позитивного сприйняття міграції для жителів західних областей помітно відхилений в негативну сторону, а для жителів південних і східних областей – в позитивну. Причинами такої різниці може бути як різниця у масштабах міграційних потоків на заході та сході України, так і в розповсюдженості проблем, які міграція створює для сімей у цих регіонах. Західна Україна має набагато густіші та триваліші міграційні потоки (в основному на тимчасові заробітки в країни Європи), ніж населення сходу і півдня країни і значно гостріше відчуває всі ті негативи, які можуть бути пов’язані з заробітчанством. Мешканці центральних областей, відповідно, займають проміжну позицію з даного питання.

Діаграма 2.12. «Багато хто з наших співвітчизників в нинішній ситуації виїжджає за кордон на тимчасові або постійні заробітки. Як Ви оцінюєте такий спосіб вирішення проблем? », регіональний розподіл, у% до тих, хто відповіли, N = 2978

На етапі створення програми дослідження і висунення гіпотез, ми припустили, що ставлення до міграції у співвітчизників як до способу вирішення проблем і поліпшення життя не в останню чергу визначається як особистим досвідом виїзду за кордон, так і конкретними планами такого виїзду в майбутньому. Причому наявність такого досвіду або таких планів теоретично, на рівні моделі, могла бути як чинником, що поліпшує, так і погіршує оцінку.

Діаграма 2.13. «А особисто Ви плануєте виїхати за кордон на тривалий термін (більше півроку) або постійне проживання?», регіональний розподіл, у% до тих, хто відповіли, N = 2980

Дві третини опитаних не мають планів виїзду, і мало ймовірно, що матимуть у найближчому майбутньому. Питома вага тих, хто як мінімум не виключає можливості розгляду такого варіанту в майбутньому, становить 31%. Чіткі, конкретні плани щодо виїзду є тільки у 5% опитаних.

Гіпотеза в даному пункті підтвердилася: допущення можливості виїзду за кордон чітко корелює з оцінкою трудової міграції як способу вирішення проблем. Кореляція позитивна: наявність планів відповідає позитивній оцінці.

По регіонах відмінності у відповідях на питання про наявність планів незначні: жителі східних і західних областей в цілому виявилися більш мобільні, ніж їх співвітчизники з центральних областей. Найбільш показова різниця між південно-східною Україною та північно-центральною: дві третини (65%) представників перших практично повністю виключають виїзд за кордон на тривалий термін чи постійне проживання, а серед других таких явно більше – майже три четверти опитаних (74%).

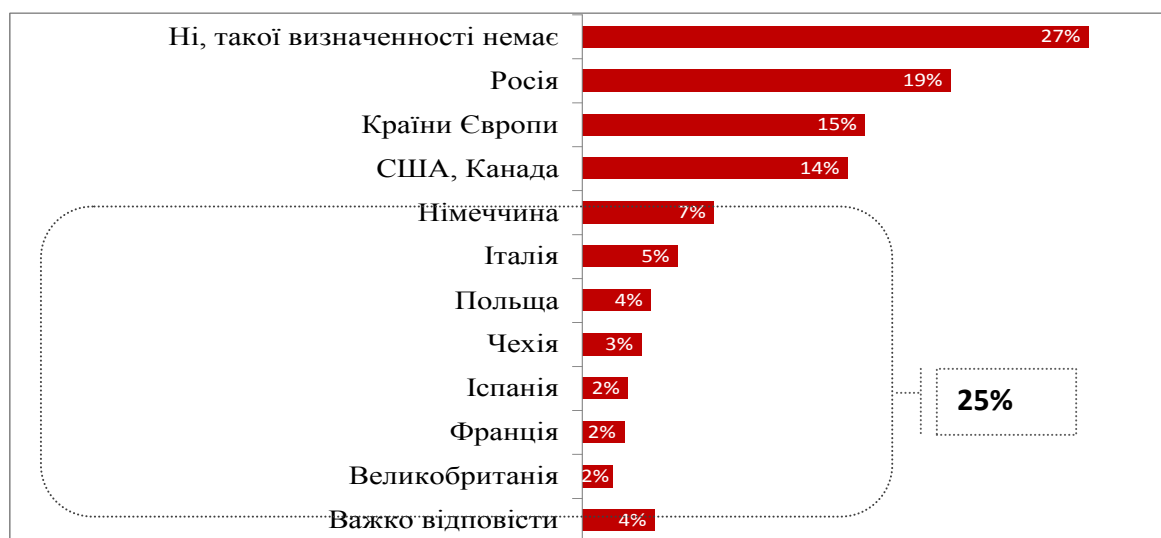
Таблиця 2.3

«А особисто Ви плануєте виїхати за кордон на тривалий термін (більше півроку) або постійне проживання?»,
у % до тих, хто відповіли, N=2978

	до 29 включно	від 29 до 39	від 39 до 49	від 49 до 59	більше 59	УСЬОГО
Ні, ніколи таких планів не було, і навряд чи будуть	48%	62%	68%	84%	91%	69%
Ні, але такої можливості не виключаю	23%	17%	14%	8%	4%	14%
Іноді думаю про це, але поки це дуже невизначені плани	18%	15%	12%	5%	3%	11%
Так, у мене є чіткі плани щодо виїзду	11%	6%	4%	3%	2%	5%
Важко відповісти	1%	1%	2%	0%	0%	1%
УСЬОГО	100	100	100	100	100	100

Виїзд за кордон для більшості співвітчизників залишається чимось на зразок авантюри, тому тут так чітко виявляється залежність відповідей від віку: якщо серед молоді більше половини готові як мінімум розглянути варіант виїзду за кордон, а 11% мають конкретні плани, то люди старшого віку ігнорують подібні авантюри - понад 85% тих, кому за 50 років, не готові навіть розглядати подібний варіант зміни ситуації. Серед тих, хто не виключає можливості виїзду за кордон на тимчасове або постійне працевлаштування, кожен четвертий не зміг дати відповідь щодо бажаної країни в'їзду, а ще 4% вагалися з відповіддю. Серед названих же країн на першому місці – країни Європи (збірне поняття «країни Європи» як окремий пункт і конкретні країни Європи, разом - більше 40%), на другому місці – Росія (її назвали 19% тих, хто дав змістовну відповідь на дане питання). За частотою згадування на третьому місці – США з Канадою (14%). Примітно, що далі у списку – конкретні країни Європи.

Діаграма 2.14. «А є вже визначеність, куди саме (плануєте виїхати)?», у % до тих, хто відповіли, N = 922

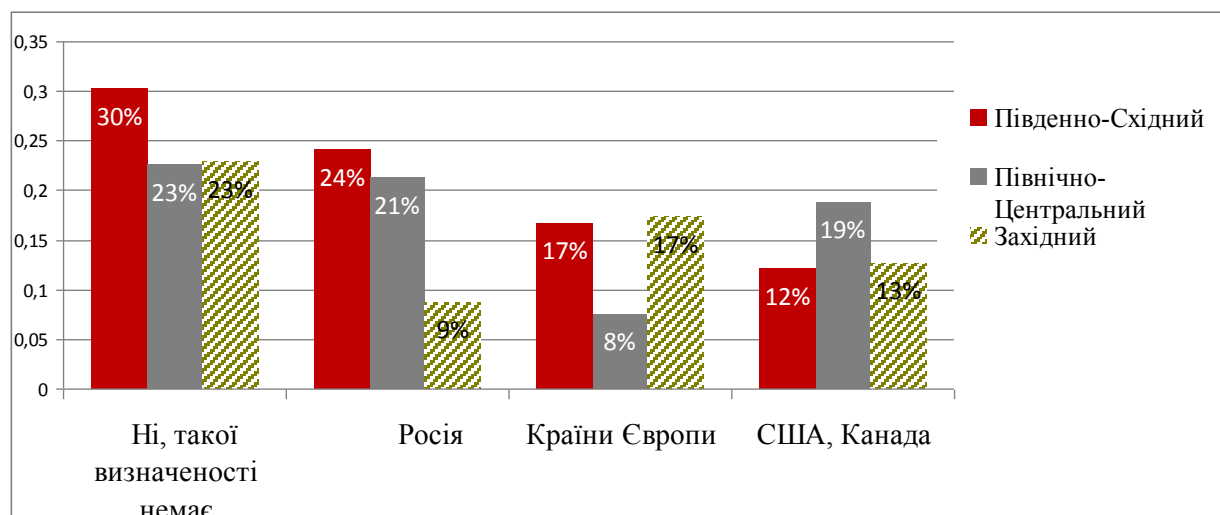

Регіональні розходження щодо бажаних напрямів виїзду не дуже значні, за винятком одного напрямку – Росії. На Росію як країну в'їзду орієнтуються в основному жителі Південно-Східного регіону (24%), жителі центральних областей (21%), а серед жителів західних областей Росію назвали лише 9% опитаних.

З іншого боку, і жителі Західного регіону, і Південно-Східного однаковою мірою орієнтовані на країни Європи (по 17%), у той час як жителі центральних областей частіше висловлювали плани щодо США і Канади (19%).

Найбільш популярною європейською країною в'їзду для українців, які мають хоч якісь плани на виїзд і конкретну країну прив'язку, є Німеччина (7%). Виділяються також ще деякі країни Європи, які порівняно часто відзначали жителі західних областей в списку бажаних країн в'їзду: Польща, Чехія, Італія. Останні три країни і за статистикою з різних джерел об'єктивно стали країнами наймасовішої присутності українських мігрантів. Серед вікових груп немає чіткого поділу за напрямками виїзду на тривалий термін взагалі, на працевлаштування зокрема, яким би надавалась перевага.

Діаграма 2.15. «А є вже визначеність, куди саме (плануєте виїхати)?», регіональний розподіл, у% до тих, хто відповіли, N = 2980

РОЗДІЛ 3

Досвід і наміри виїзду за кордон

3.1. Досвід виїзду

Вище ми вже говорили про те, що з одного боку наміри, з іншого – реальний досвід виїзду за кордон є істотними, якщо не ключовими факторами міграції для більшості співвітчизників.

Ми резюмували, що як такі наміри виїзду (мова йшла в основному про трудову міграцію) є досить чітким індикатором ціннісних орієнтацій індивіда, насамперед у галузі життєвих стратегій.

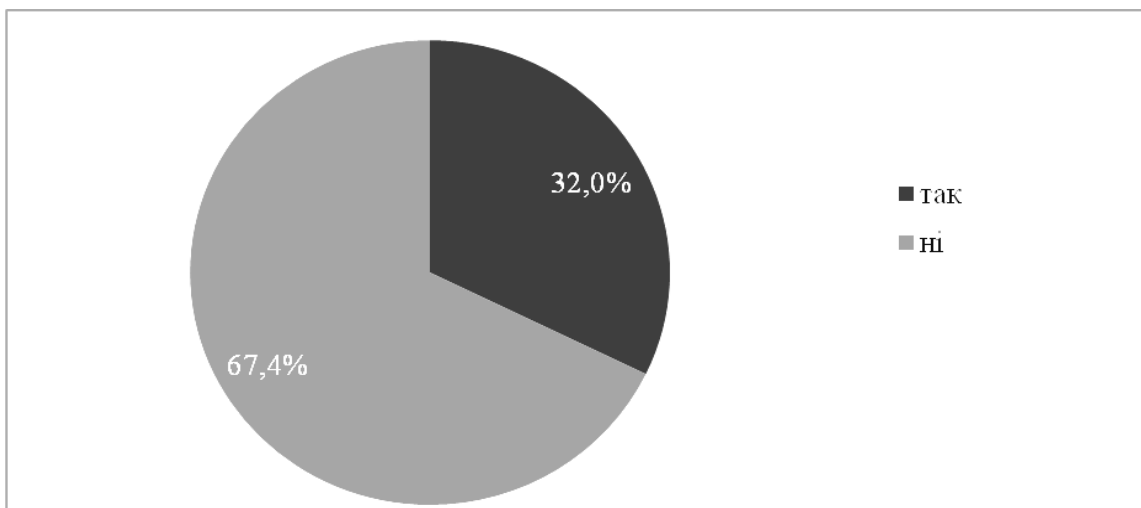
Реальний досвід, з одного боку, посилює ці орієнтаційні установки, з іншого – наближає їх до реальності, враховуючи багато складностей і проблем, невідомих тим, хто ще не має ані власного досвіду, ані достатньої інформації про виїзд.

Діючий закордонний паспорт (як безпосередня умова можливості виїзду в минулому, сьогодні і найближчому майбутньому) мають 32% респондентів. Відповідно, 67% цього паспорта не мають.

Найбільша питома вага власників закордонного паспорта - серед представників Західного регіону (40%), найменша - серед мешканців Південно-Східного регіону (28%). Серед представників статевовікових категорій власниками цих паспортів найчастіше є чоловіки 30-39 років (у західних областях - чоловіки 40-49 років).

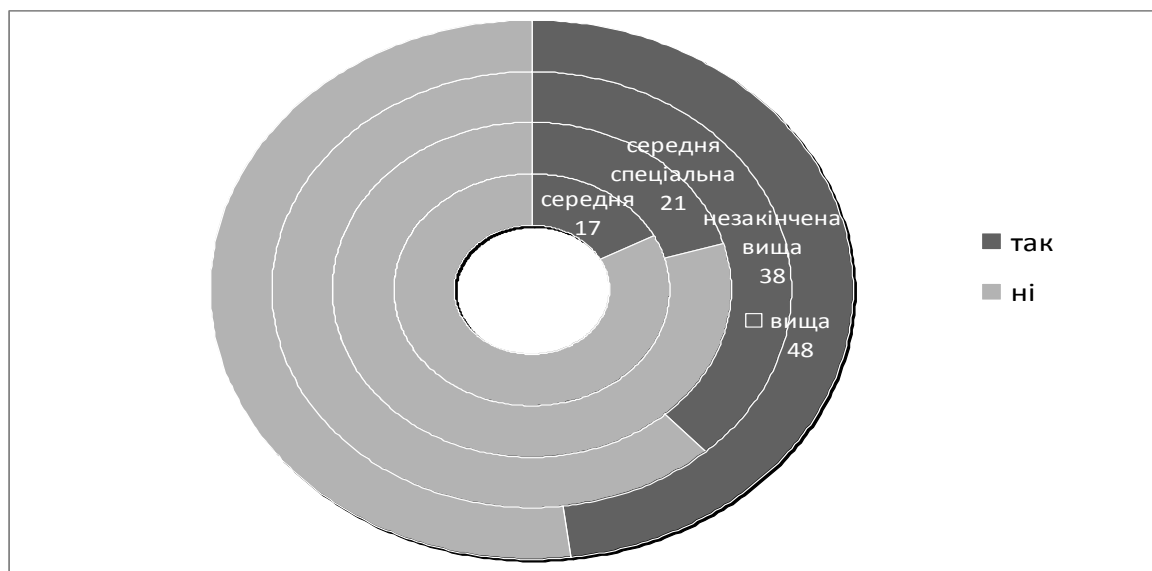
Діаграма 3.1. Чи є у Вас діючий закордонний паспорт?,

у% до тих, хто відповіли, N = 2769

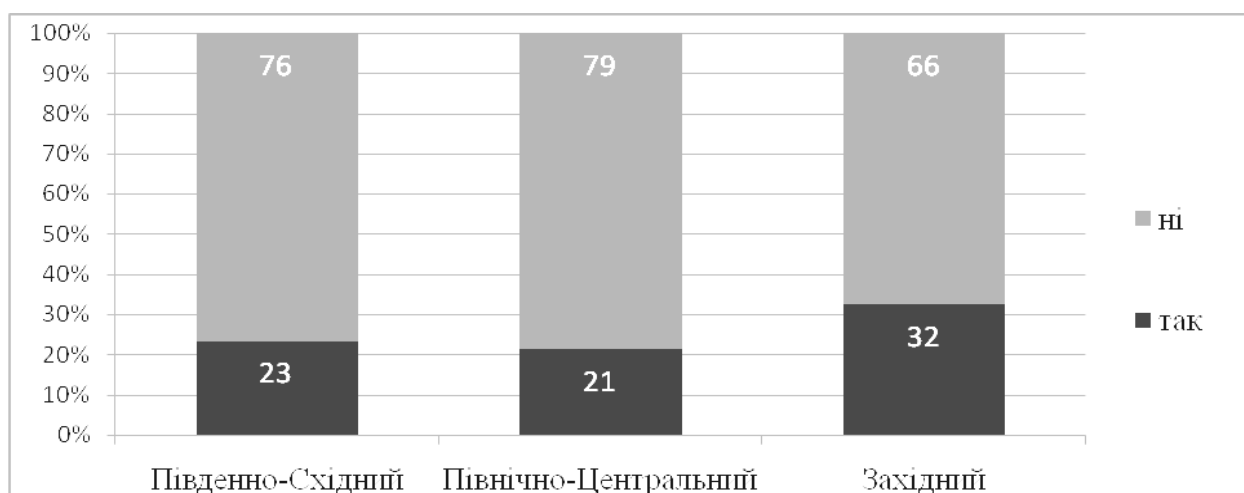
Власником закордонного паспорту є майже кожен другий респондент з вищою освітою, і тільки кожен п'ятий – з середньою або середньо-спеціальною освітою (діагр. 3.2.).

Діаграма 3.2. «Чи є у Вас діючий закордонний паспорт?», в розрізі рівня освіти, у% до тих, хто відповіли, N = 2750

За кордон за останні п'ять років виїжджав кожен четвертий опитаний (25%) – цифра не надто висока у порівнянні, наприклад, з мобільністю жителів країн центрально-східної Європи. Помітно більш мобільними виявилися жителі західних областей (діагр. 3.3), що було достатньо прогнозовано.

Діаграма 3.3. «Виїжджали Ви за кордон за останні п'ять років?», регіональний розподіл, у% до тих, хто відповіли, N = 2758

Найбільш мобільними серед статевовікових груп виявилися чоловіки (особливо серед середньовікових груп старше 40 років) і молодь. Значна питома вага серед тих, хто виїжджали, є серед власників дипломів з вищою освітою – в цій групі виїжджав за кордон кожен третій (36%).

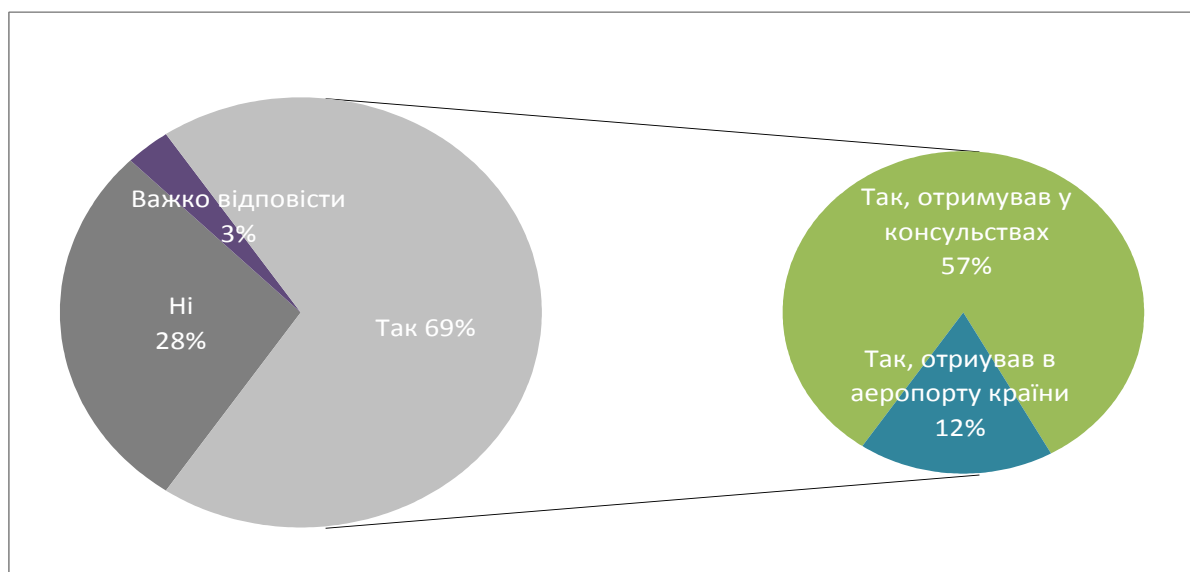
Таблиця 3.1

«Виїжджали Ви за кордон за останні п'ять років?»

	Так	Ні
Стать(N=2759)		
Чоловіки	28,3%	71,3%
Жінки	22,3%	76,7%
Вік(N=2759)		
18-29 років	30,9%	68,5%
30-39 років	28,1%	71,6%
40-49 років	26,8%	72,0%
50-59 років	22,2%	76,9%
Старше 60	14,4%	85,0%
Освіта(N=2744)		
середня	15,7%	83,5%
середня спеціальна	15,6%	83,5%
незакінчена вища	32,5%	66,8%
вища	36,1%	63,4%
УСЬОГО	25,1%	74,2%

З тих, хто виїжджав за межі України, 69% виїжджали до країн, що вимагають отримання візи. Візу в переважній більшості випадків отримували в консульствах (діагр. 3.4.).

Діаграма 3.4. «Виїжджали Ви до країн, для відвідування яких необхідне отримання візи?», у % до тих, хто відповіли, N = 715

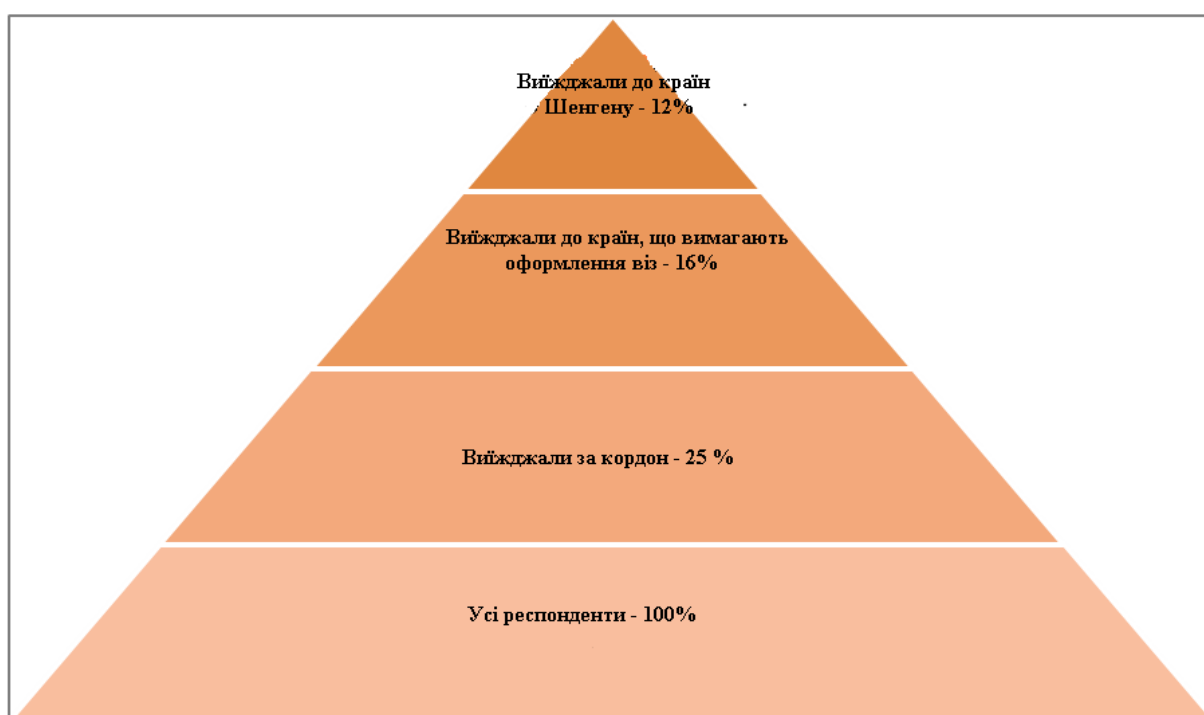

Переважно до країн, що вимагають оформлення візи, виїжджали жителі західних областей (88%), у той час як у східних і південних областях у ці країни виїжджали тільки 61%.

З тих, хто виїжджав до країн, що вимагають оформлення візи, більшість (68%) вказали країни Шенгенської зони. Таким чином, в усьому масиві опитаних частка тих, хто має реальний досвід виїзду в країни Шенгену, становить 12% (діагр. 3.5.)

Питома вага тих, хто виїжджав до країн Шенгену, різна у всіх трьох регіонах. Найбільший відсоток осіб, які мають досвід відвідування країн Шенгенської зони,— у жителів західних областей, найменший – у жителів Південно-Східного регіону.

Діаграма 3.5. Частка респондентів, які мають досвід виїзду в країни Шенгену, у% до всіх

Туризм і активний відпочинок є в абсолютній більшості випадків основною метою виїзду українців до країн з візовим режимом. З бажанням подивитися світ і себе показати виїжджали в зазначені країни 55% опитаних з тих, хто мав досвід такого виїзду. З діловими завданнями виїжджали 22% відповідно, з наміром тимчасового працевлаштування – 15%.

Отже, якщо брати за основу весь масив респондентів як модель суспільства, то питома вага тих, хто за останній час мав реальний досвід виїзду в країни Шенгенської зони, порівняно невелика – всього 3,8%.

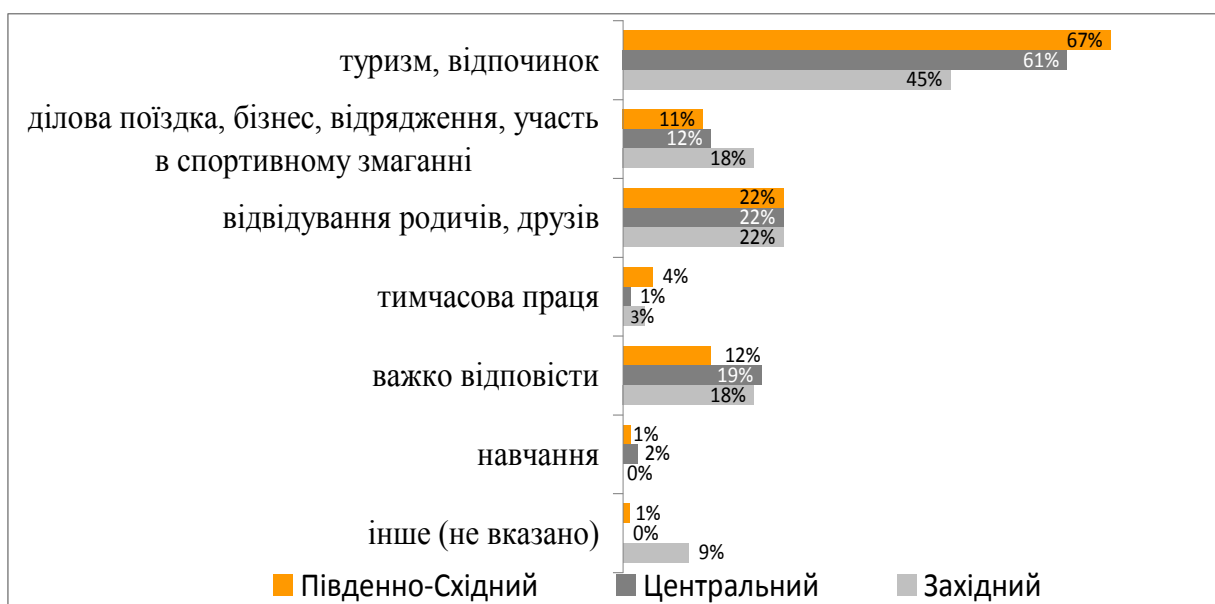
Цікаво, що саме тимчасове працевлаштування, ділові чи освітні поїздки є найбільш частими в напрямку країн Шенгену.

Діаграма 3.6. «Яка була мета Вашої поїздки / поїздок?», в розрізі напрямків виїзду, у% до тих, хто відповіли, N = 612

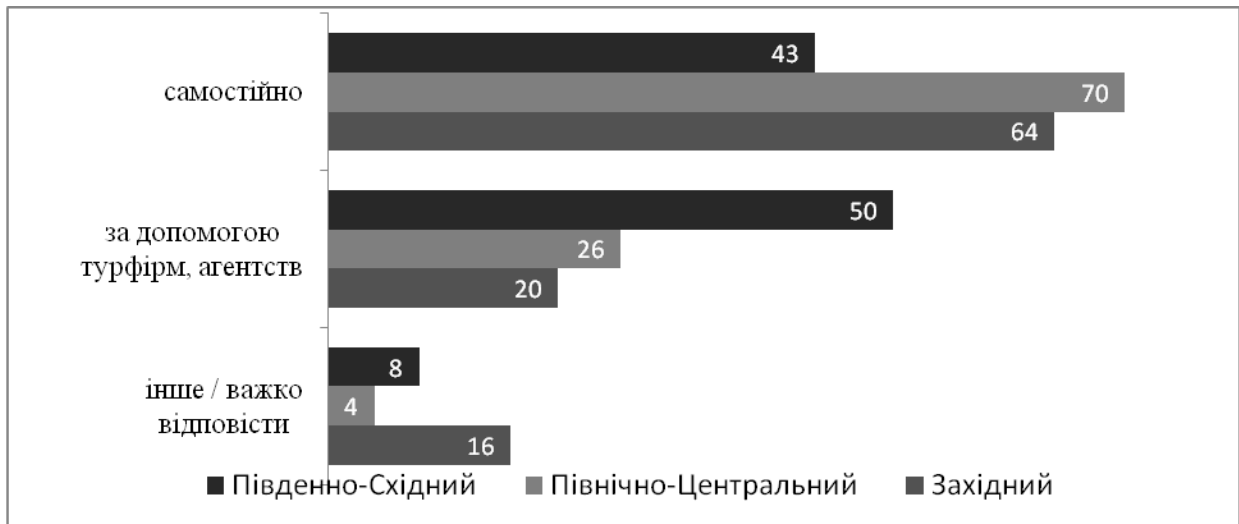
З метою тимчасового працевлаштування за кордон порівняно частіше інших виїжджали жителі Західного регіону, в той час як жителі Південно-східного – з метою туризму й відпочинку (діагр. 3.7).

Діаграма 3.7. «Яка була мета Вашої поїздки/поїздок», в регіональному розрізі, у % тих, хто відповіли, N=612

Українці, в більшості своїй, при виїзді до країн з візовим режимом оформлюють візи самостійно – про це повідомили 58% опитаних (з тих, хто виїжджав за кордон), а 30% скористалися послугами агентств або турфірм. До послуг агентств в основному вдавалися жителі Південно-Східного регіону – кожен другий з них, в той час як інші найчастіше займалися самостійно оформленням візи.

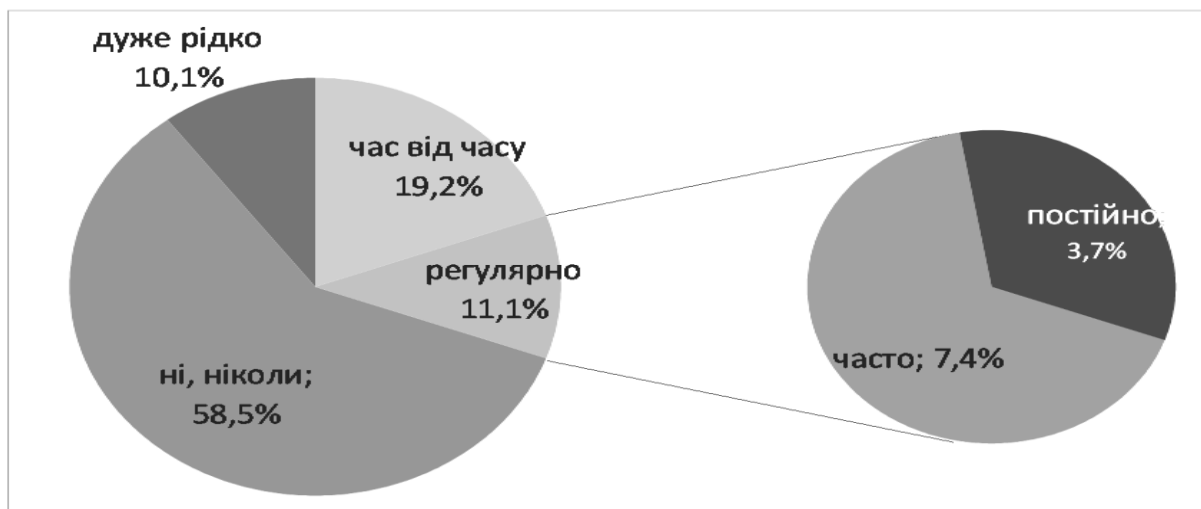
Діаграма 3.8. «Як Ви проходили процедуру отримання візи?», в регіональному розрізі, у% до тих, хто відповіли, N = 514

3.2. Наміри щодо виїзду

Абсолютна більшість українців не мають якихось серйозних намірів щодо виїзду до європейських країн Шенгенської зони. Про те, що «ніколи про це не думали», повідомили 58% опитаних, а «дуже рідко» про це думають 10%. Таким чином, з точки зору усвідомлених намірів потенційним мігрантом є кожен третій українець, причому регулярно («часто» або «постійно») такі плани обмірковують тільки 11% (діагр. 3.9).

Діаграма 3.9. «Чи думаєте Ви про можливість поїздки в будь-які країни Європейського союзу (Шенгенської зони) у найближчі рік-два?», у % до тих, хто відповіли, N = 2982

У сильному взаємозв'язку наміри виїзду до Шенгенської зони перебувають з таким чинником, як досвід виїзду. З тих, хто має досвід виїзду за кордон взагалі, наміри виїхати до країн Шенгену як потенційну можливість обмірковують 60%, а з тих, хто такого досвіду не мають – лише 20%.

Найбільший відсоток потенційних гостей країн Шенгену спостерігається в західних областях (38%), найменший – в центральних (25%). Як вже зазначалося раніше, жителі центральних областей більшою мірою орієнтовані на Росію як країну потенційної трудової міграції, і тут це підтверджується сильною кореляцією розглянутих показників. Ті, хто не розглядає країни Шенгену як потенційні країни для можливої трудової міграції, не вивчають можливість виїзду туди навіть на рівні планів.

Виключаючи тих, хто ніколи не думає про можливість поїздки в країни Шенгену, ми розпитали про бажані конкретні країни виїзду. І дізналися, що найбільше українців приваблюють Німеччина та Італія, практично на одному рівні (22% і 21%), Франція – трохи рідше (17%). Центральноєвропейські країни (Польща, Чехія, Сербія, Болгарія) як «країни Шенгенської зони» привабливі в цілому для 30% респондентів, з цих країн найбільш популярні Чехія і Польща (13% і 12% відповідно).

Таблиця 3.2

«У яку саме країну чи країни ЄС (Шенгенської зони) Ви б хотіли поїхати?»,
у % до тих, хто відповіли N=1870

	Так	Шенгенська зона
Німеччина	22,1%	Так
Італія	21,9%	Так
Франція	17,1%	Так
Чехія	12,5%	Так
Польща	12,0%	Так
Греція	11,3%	Так
Іспанія	10,2%	Так
Угорщина	6,8%	Так
Нідерланди (Голландія)	5,6%	Так
Португалія	3,7%	Так
Бельгія	3,4%	Так
Великобританія	1,5%	Ні
Сербія	1,4%	Ні
Словакія	1,2%	Так
Австрія	1,1%	Так
Туреччина	1,1%	Ні
Болгарія	1,0%	Ні
Ізраїль	0,7%	Ні
Хорватія	0,5%	Ні
Данія	0,4%	Так
Швеція	0,4%	Так
Швейцарія	0,3%	Так
Ірландія	0,2%	Ні
Латвія	0,2%	Так
Норвегія	0,2%	Так
Литва	0,1%	Так
Інші країни	2,6%	
<i>Важко відповісти</i>	<i>10,7%</i>	

Отримані відповіді є самі по собі хорошим індикатором знання українців про країни Європейського Союзу. Як видно з таблиці, в якій наведено ряд розподілу з питання «У яку саме країну чи країни ЄС (Шенгенської зони) Ви б хотіли поїхати?», питома вага названих країн, які де-факто не є чинними членами Шенгенської зони, незначна.

Варто зазначити: при тому, що існують певні відмінності у відповідях на дане питання між представниками різних регіонів, вони досить згладжені і фактично не досягають статистичної значущості. Винятком є помітно виражений акцент на Польщу та Угорщину у відповідях жителів Західного регіону.

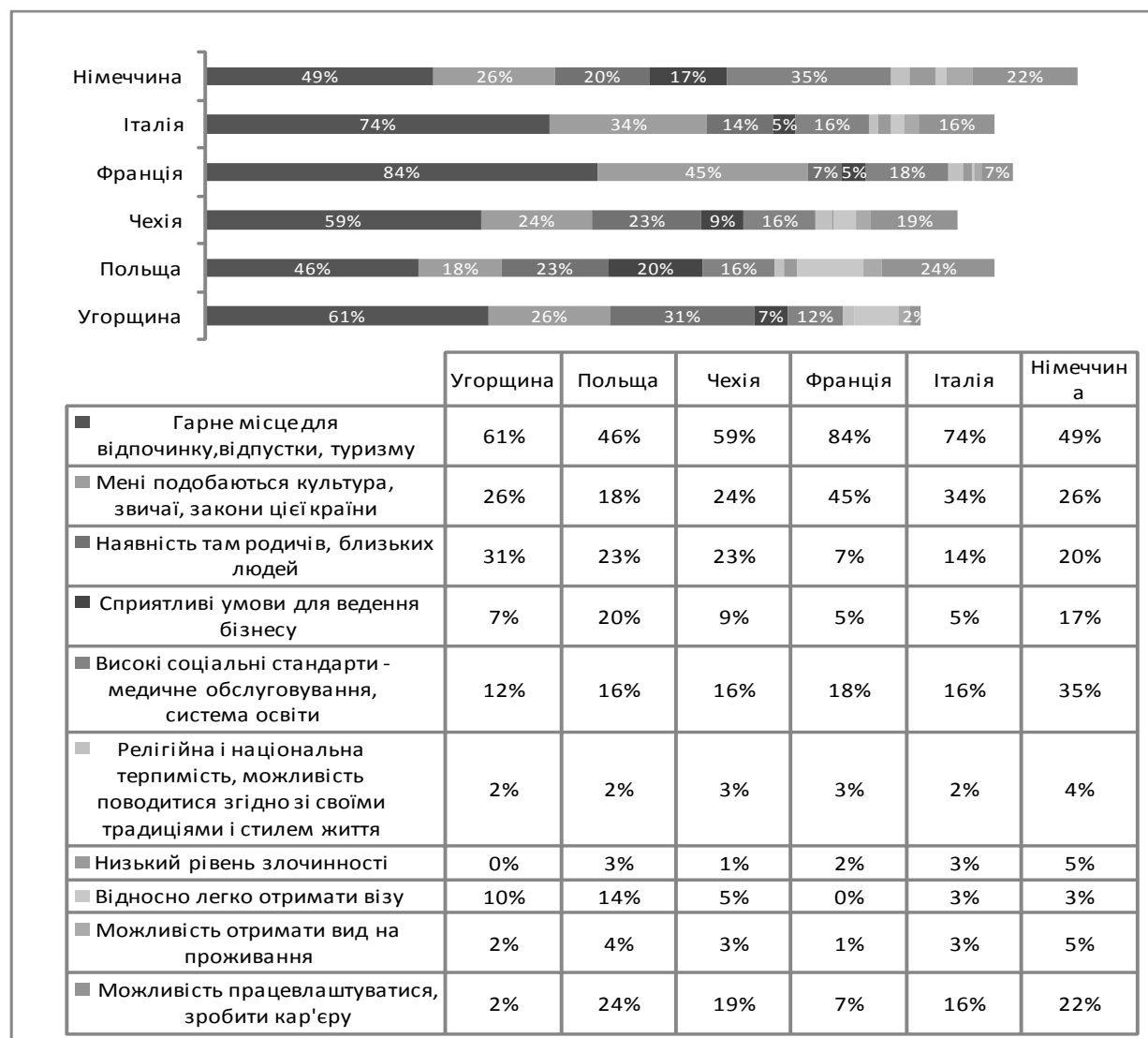
Таблиця 3.3

«У яку саме країну чи країни ЄС (Шенгенської зони) Ви б хотіли поїхати?» у регіональному вимірі, у % до тих, хто відповіли, N=1870

	Південно-Східний	Північно-Центральний	Західний
Німеччина	26%	24%	15%
Італія	22%	28%	16%
Франція	19%	15%	15%
Чехія	12%	13%	13%
Польща	8%	13%	17%
Угорщина	3%	6%	13%

У відповідях на питання про причини орієнтації саме на ці країни українці найчастіше робили акцент на симпатії та непрагматичних критеріях: симпатії до самої країни та її культури (діагр. 3.10).

Діаграма 3.10. «Чому саме в цю країну (ці країни)?», у % до тих, хто відповіли, N = 1989

Найбільш яскраво це проявилось у ставленні до таких країн, як Франція, Італія і Чехія, а в разі жителів Західного регіону – до Угорщини. Більш прагматичне ставлення до Німеччини та Польщі. Перша в значній мірі сприймається як країна зразкових соціальних стандартів і (у дещо меншій мірі) – як місце вдалого працевлаштування.

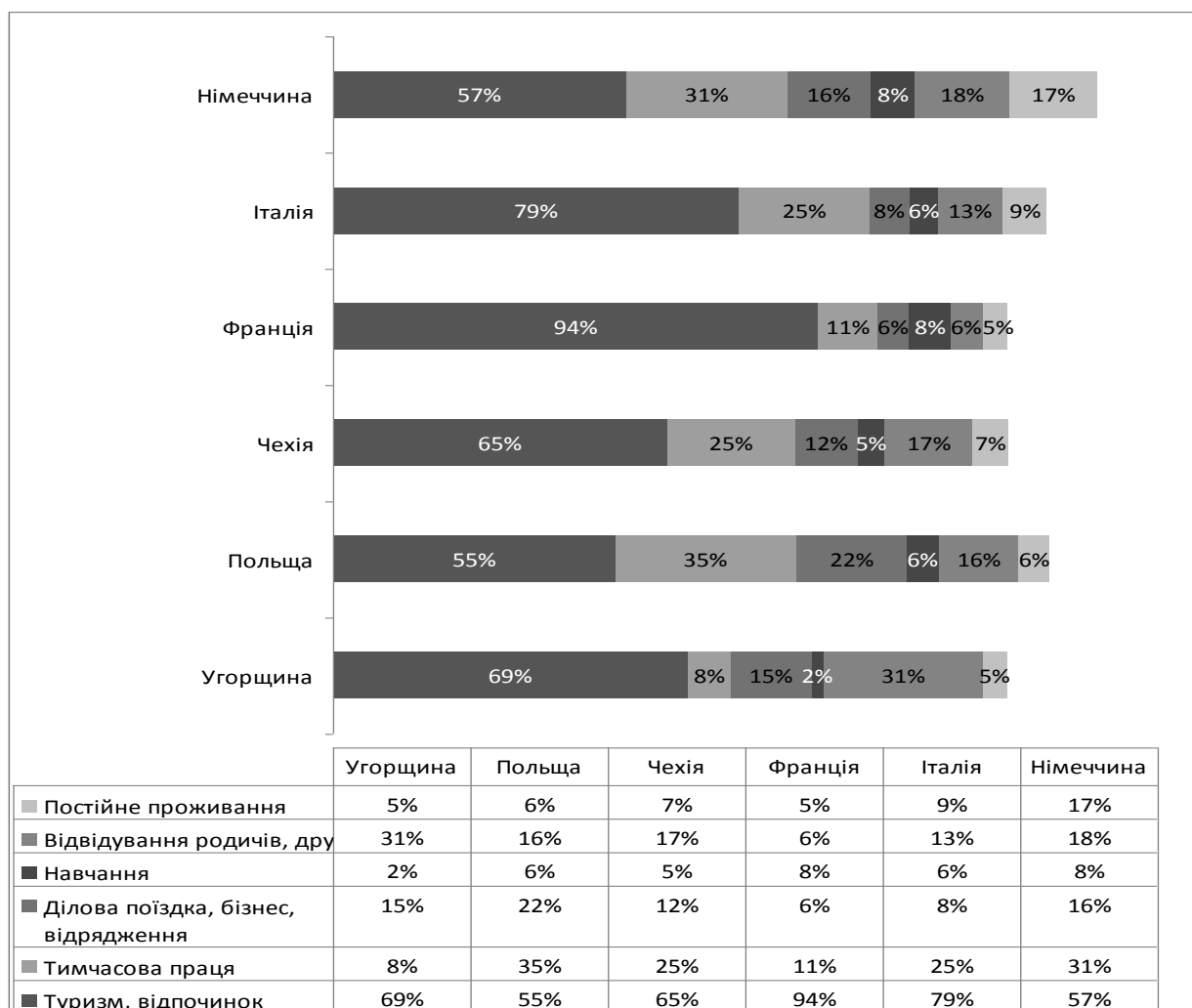
У Польщі однаково привабливі як ментальна та культурна близькість, так і більш прагматичний фактор - реальні можливості працевлаштування. Підкреслимо, що в переважній більшості своїй ця оцінка сформована відповідями жителів західних областей.

Ще один суттєвий фактор - наявність родичів і близьких знайомих у країнах, що відзначалися. Передбачувано, що цей фактор найчастіше згадувався жителями західних областей щодо Польщі, Угорщини та Чехії.

Як видно з діаграми, ієрархія цілей повністю відповідає ієрархії намірів, хоча з великою вагою прагматичних чинників вибору (за винятком хіба що Франції, в якій бачать насамперед країну для разової туристичної поїздки).

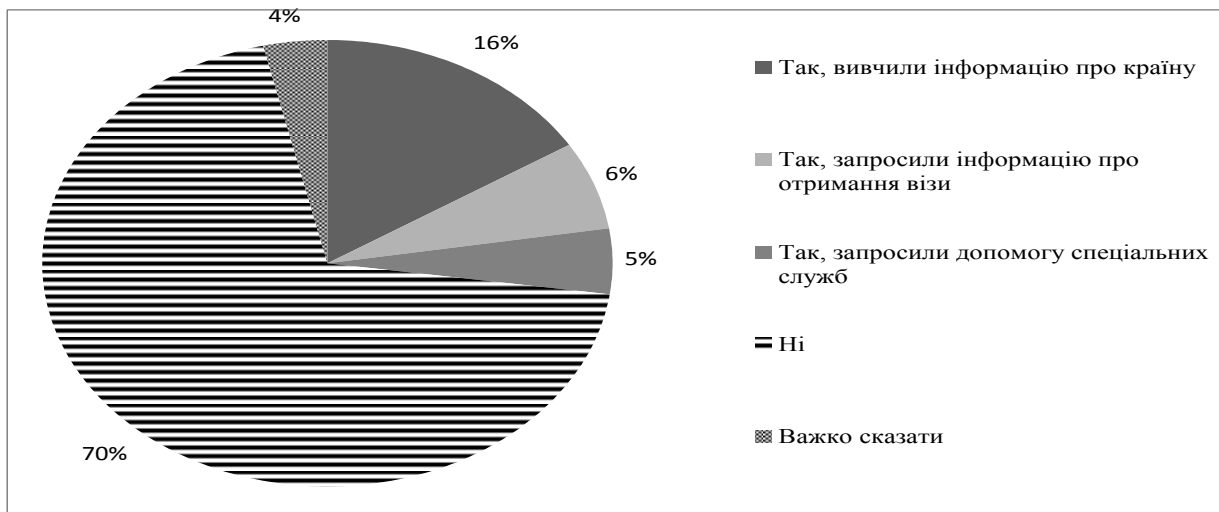
Практично кожен третій, орієнтується у своїх планах на Німеччину чи Польщу, бачить в цих країнах потенціал для тимчасового працевлаштування. А кожен третій з тих, хто назвав Угорщину, має намір відвідати родичів або друзів (у абсолютній більшості своїй йдеться про жителів західних областей, причому в основному про людей старших вікових груп).

Діаграма 3.11. «З якою метою Ви б хотіли поїхати в цю країну / країни?», у % до тих, хто відповіли, N = 1225

При цьому з тих, хто проявив інтерес щодо виїзду за кордон, майже 70% не займалися ніякими справами, що стосуються отримання візи.

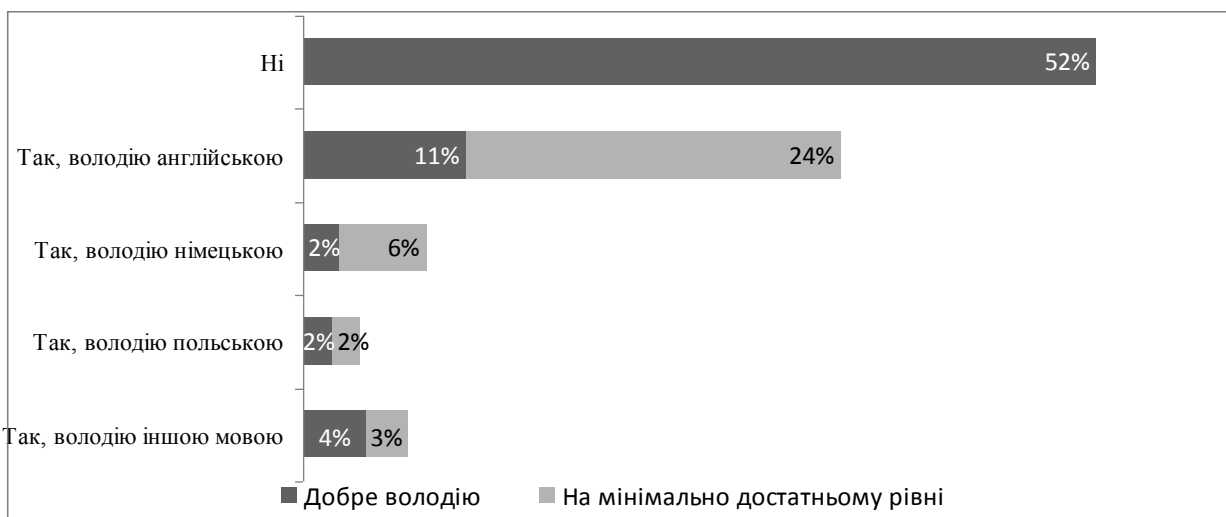
Діаграма 3.12. «Ви вже робили якісь конкретні кроки для отримання візи?», у% до тих, хто відповіли, N = 1238

Кожен другий з охочих виїхати в країни Шенгену не володіє у задовільній мірі жодною з європейських мов. Ті ж, хто повідомив про задовільний рівень володіння однією з мов, найчастіше називали англійську мову – 24% володіють нею на мінімально достатньому рівні, 10% – на високому рівні. Істотна частка і тих, хто назвав німецьку (8%) і польську (4%) мови. Отже, рівень володіння громадянами України мовними навиками країни-в'їзду залишається досить помірним і об'єктивно стоїть на заваді більш широким можливостям поїздок до Європи.

Краща ситуація з володінням мовами в Південно-Східному та Центральному регіоні, у Західному ж питома вага тих, хто знає європейські мови, порівняно незначна (так, англійську мову на прийнятному рівні знають 40% респондентів в центральних областях і тільки 26% – у західних).

Діаграма 3.13. «Чи володієте Ви якими-небудь з іноземних мов, поширених в країнах Євросоюзу?», у % до тих, хто відповіли, N = 2994

Співставляючи ці дані з суттєво вищими показниками міграції населення саме з Західної України, приходимо до дещо несподіваного висновку. Слабке знання мов європейських країн жителями західних областей країни не є надто значною перешкодою для поширеної там міграції у Європу.

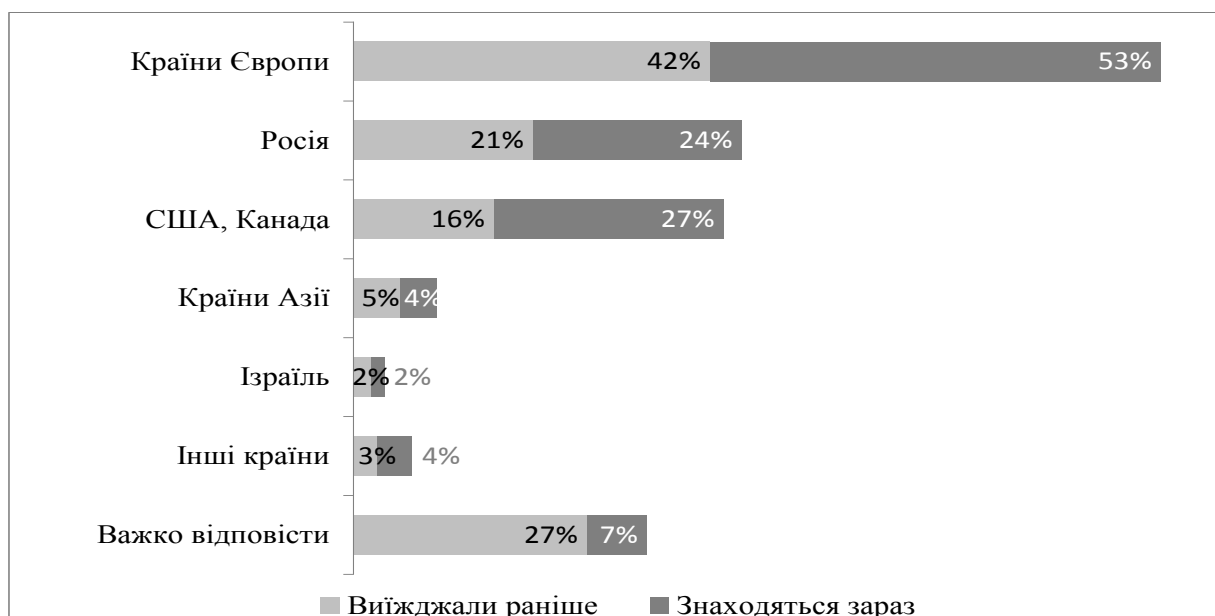
3.3. Значення соціальних мереж

Родичі, близькі друзі, на чий досвід можна було б орієнтуватися при плануванні виїзду за кордон, є у більшості респондентів. Загалом 54% зазначили, що у них є родичі, близькі друзі, які мають успішний досвід виїзду за кордон на тривалий термін або постійне проживання. При цьому в явній більшості вони були або знаходяться зараз в країнах Європи, проте багато їх і в Росії.

Цікаво порівняти окреслені опитуваними родинні та дружні зв'язки за двома векторами – західноєвропейським і східно-російським.

Дослідження зафіксувало майже подвійне переважання родинного чи дружнього досвіду українців саме по західному вектору. Зараз знаходяться родичі чи друзі в країнах Європи у 53%, тоді як в Росії – у 24%. Якщо включити до західного вектору ще й родинно-дружні відносини наших співвітчизників в США та Канаді (27%), то перевага взагалі стає потрійною.

Діаграма 3.14. «В які регіони / країни ваші родичі виїжджали раніше / знаходяться зараз?», у % до тих, хто відповіли, N = 2951

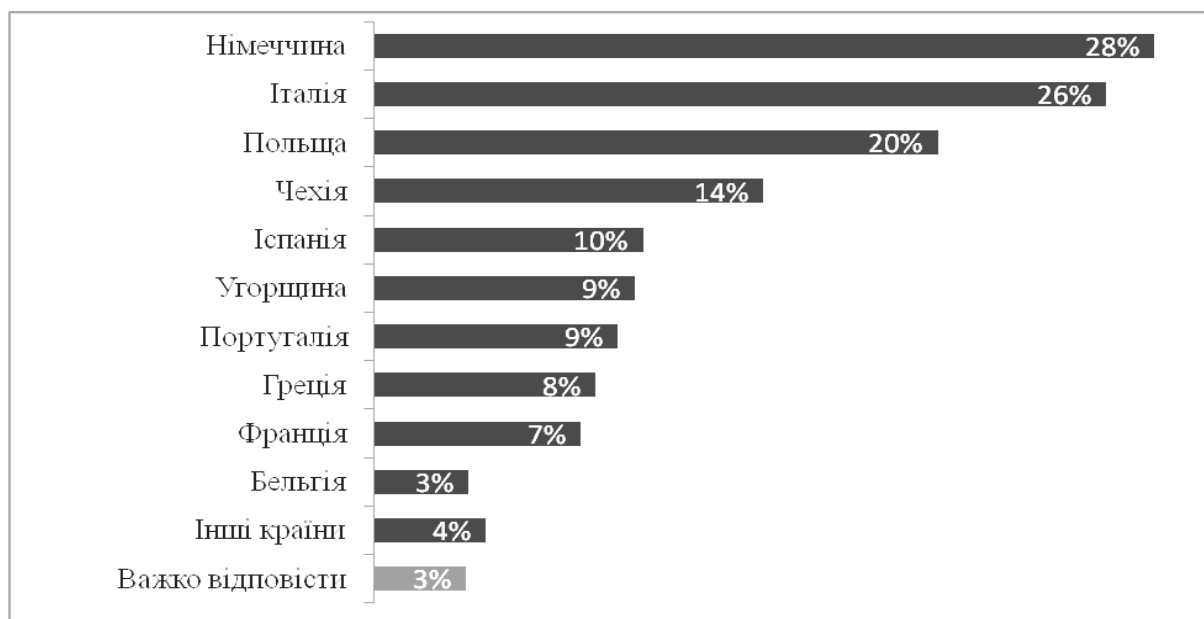

Подібне співвідношення залишається незмінним і щодо родичів/друзів, які виїжджали раніше в інші країни. Їх досвід щодо європейських поїздок також переважає вдвічі досвід виїздів в Росію – 42% проти 21%.

Якщо звузати лише до родичів коло тих, на чий досвід могли б орієнтуватись українці при формуванні власної лінії поведінки щодо виїзду за кордон, то більше третини опитаних (36%) має родичів, які виїжджали до країн ЄС Шенгенської зони. Ще більше мають родичів, які на даний момент перебувають в країнах Шенгену.

Географія європейських поїздок родичів, а отже й набутий досвід перебування за кордоном, досить різноманітні. При цьому країни, в яких перебували родичі опитаних, можна розділити за частотою відповідей на три умовні групи (див. *діагр 3.15*).

Діаграма 3.15. «У яких країнах були ваші родичі?»,
у % до тих, хто відповіли, N = 1625

До першої групи можна віднести Німеччину та Італію як країни, щодо яких найбільше опитаних вказали на перебування там їх родичів (28% і 26% відповідно). Друга група – Польща та Чехія (20% і 14%). Третя група країн – Іспанія, Угорщина, Португалія, Греція і Франція, щодо яких від 10% до 7% зазначили наявність родичів з досвідом перебування в них.

При цьому, з точки зору дослідження міграційного потенціалу, нас значною мірою цікавить частка тих, які мають родинні зв'язки серед тих, хто ніколи не виїжджав. Таких 21% по всьому масиву (або 31% серед тих, хто не має досвіду виїзду за кордон), і, відповідно до теорії, це найбільш схильний до міграції сегмент соціуму. Найбільше таких - у західних областях (там серед тих, хто сам не виїжджав, 45% мають «виїзних» родичів).

Відштовхуючись від значимості фактора наявності родинних відносин при плануванні власного виїзду за кордон на деякий тривалий термін, можемо попередньо зробити висновок про існування значного потенціалу родинної підтримки європейських міграційних настроїв. Він зараз суттєво переважає потенціал підтримки міграції до Росії.

РОЗДІЛ 4

Установки, стереотипи і очікування щодо міграційної ситуації

4.1. Характерні установки

Фактично кожного респондента, незалежно від його досвіду виїзду до країн ЄС або наявності намірів виїзду, ми поставили в ситуацію потенційного мігранта, запропонувавши йому відповісти на ряд запитань і оцінити ряд тверджень.

Це фінальний крок в оцінці потенційної міграції, оскільки таким способом ми здатні виявити цілісний комплекс як когнітивних, так і психологічних чинників мотивації мешканців України до виїзду в країни ЄС.

Виходячи з рівня згоди з блоком тверджень, що стосуються тих чи інших аспектів міграційної ситуації, українців найбільше хвилюють питання наявності спорідненої підтримки в країнах виїзду і тих факторів, які фахівці називають факторами «виштовхування» – внутрішніх проблем, що змушують шукати місце під сонцем в інших країнах. Судячи з відповідей, українці в масі своїй прагматично налаштовані, вважаючи міграцію співвітчизників крайнім заходом, неприємним, але інколи необхідним. Варіант «панічного виходу» з країни неприйнятний для абсолютної більшості. Щодо чинників тяжіння, українці налаштовані нейтрально-позитивно: побоювань переслідувань на релігійному, культурному чи іншому ґрунті більшість з них не проявило, і ця ж більшість вірить у можливість влаштуватися за кордоном.

Ще один суттєвий висновок: відмінності в індексі згоди між представниками різних регіонів України виявилися незначні, що говорить про спільність ключових моментів сприйняття і установок щодо досліджуваної теми. Єдиною ознакою, за якою спостерігається більш-менш істотна дисперсія значень індексу в регіональному розрізі, виявилось твердження «Годі й думати планувати виїзд на тривалий термін за кордон, якщо там немає родичів і близьких друзів, які допоможуть освоїтися». Причому найбільшу згоду з цим твердженням ($i = 1,98$) висловили жителі Південно-Східного регіону, найменшу ($i = 2,64$) – жителі Центрального регіону.

Таблиця 4.1

«У яку саме країну чи країни ЄС (Шенгенської зони) Ви б хотіли поїхати?»,
індекс згоди (від 1 – повна згода, 5- повна незгода)

	Індекс згоди
У цілому згодні	
На мій погляд, дуже правильно, що співвітчизники за кордоном тримаються один одного, зберігаючи традиції і передаючи їх своїм дітям	1,62
Такі як я, здебільшого не хочуть виїжджати з України - тільки потреба і безвихідь змушують відважитися на еміграцію	2,2
Годі й думати планувати виїзд на тривалий термін за кордон, якщо там немає родичів і близьких друзів, які допоможуть освоїтися	2,33
Частково згодні, частково ні	
Упевнений, що для таких людей як я, за кордоном знайдуться гідні робочі місця	2,91
На мій погляд, проблема переїзду в іншу країну для таких людей як я впирається в основному в незнання мови	2,95
Не думаю, що це така велика проблема - обжитися на новому місці, куди складніше отримати візу і виїхати з України	3,02
Мені здається, що наша держава всіляко перешкоджає виїзду своїх громадян, вводячи зайві обмеження і бюрократичну тяганину	3,05
У цілому не згодні	
Здебільшого, зовсім неважливо, куди саме виїжджати - головне, виїхати з України в більш забезпечену і розвинену країну	3,26
Я серйозно побоююся нетерпимості до моїх релігійних переконань, способу життя в інших країнах	3,94

4.2. Латентні чинники

Більшість дослідників сходяться на тому, що неможливе чітке розмежування між економічними, соціополітичними і соціоетнічними детермінантами міграційного руху населення. Тому для опису міграційних процесів актуальним є мультिवаріантний підхід. Випадки, коли основні причини міграції можна ідентифікувати як чисто економічні, політичні або етнічні, є швидше винятком.

Крім того, необхідно враховувати також і те, що постульовані наміри і очікування далеко не завжди відображають реальну мотивацію поведінки. Зокрема, неоднозначна роль чинників, що нібито обмежують ухвалення рішення і вибір. Природно, що вся людська поведінка обмежена і визначається процесом структуризації, в межах якого міра свободи вибору завжди обмежена. Індивідуальна автономія завжди взаємозв'язана з можливостями структур, які самі детерміновані соціальними силами. Тим часом, соціальні структури не тільки обмежують соціальну дію, але й сприяють їй – цей феномен підкреслюється в багатьох роботах, присвячених проблемам співвідношення структурних обмежень та індивідуального вибору.

Враховуючи ці особливості, для отримання реалістичної картини потреб і мотивів потенційних мігрантів необхідно перевірити гіпотезу про наявність латентних, неочевидних чинників, що грають істотну роль у формуванні і активізації мобільності.

Імовірно, латентні чинники повинні існувати в сферах, традиційно слабо актуалізованих в суспільній свідомості. Якщо найбільш поширеною на даний момент є «економічна» детермінація (мігрантам приписується в основному обмежений стереотипний набір мотивів на зразок прагнення знайти роботу, влаштуватися на «пристойну» роботу і тому подібне), то латентні чинники можуть виявитися в сферах соціально-культурних, політичних, етнічних і релігійних.

Для виявлення таких прихованих активаторів мобільності, на етапі проектування дослідження ми ввели кілька тверджень, побудованих за формою класичних шкал Лайкерта (рівень згоди від одного до п'яти). Отримані відповіді піддали редукуванню за допомогою факторного аналізу. Ми чекали прояву як мінімум двох латентних чинників з істотними навантаженнями, але отримали у результаті три (розрахунки приведені в Додатках):

- Перший чинник, об'єднуючий чотири твердження, ми інтерпретували як прагматичну установку на сприйняття міграції як способу вирішення матеріальних проблем (незалежно від нормативної оцінки самої міграції); він має найзначніше навантаження серед виявлених чинників;
- Другий чинник, об'єднуючий три твердження, ми інтерпретували як побоювання: перш за все, побоювання відсутності підтримки і некомпетентності (незнання мови);
- Третій чинник, що об'єднав два твердження, був інтерпретований як в певному значенні чинник «патріотизму»: він виявляє значущість для певної частини українців зв'язків з рідними і близькими та з батьківщиною. Відзначимо, що цей чинник має найменше навантаження в порівнянні з рештою виявлених чинників.

Виділені ч

	Південно-східний	Північно-центральний
Чинник 1 (сприйняття міграції перш за все як способу вирішення матеріальних)		
відсутній	22%	
слабо виражено	24%	
помірно виражено	26%	
сильно виражено	28%	
Чинник 2 (побоювання комунікативних проблем, пов'язаних з міграцією)		
відсутній	27%	
слабо виражено	25%	
помірно виражено	22%	
сильно виражено	25%	
Чинник 3 (родинно-патріотичні почуття)		
відсутній	24%	
слабо виражено	24%	
помірно виражено	26%	
сильно виражено	26%	

Для першого і другого чинників плідним є аналіз в регіональному розрізі: зокрема, перший чинник порівняно частіше виявлявся у відповідях жителів південно-східних областей. Другий чинник, у свою чергу, актуальніший для жителів центральних областей.

А ось чинник «патріотизму», як виявилось, ніяк не обумовлений регіональним виміром. Небажання втрачати зв'язок з рідними, установка на важливість збереження і підтримки традицій серед співвітчизників за кордоном характерна і в рівній мірі часто зустрічається як серед жителів західної, так і східної України, про що мовилося вище.

Про значущість і зміст всіх трьох чинників добре свідчить аналіз зв'язаності з питанням про наміри виїзду за кордон. Як виявилось, для тих, хто має більш менш обдумані наміри, істотніший другий чинник (побоювання комунікативних проблем), а ось перший чинник в основі своїй виявляється у відповідях тих, хто не будує конкретних планів виїзду.

Таким чином, можна зробити висновок: відношення до міграції якщо не для більшості, то для значної частини українців, що не мають конкретних планів виїзду, будується на установках, провідним компонентом яких є одновимірне сприйняття міграції винятково як способу вирішення матеріальних проблем. У тих же випадках, коли наміри і плани виїзду конкретизовані, сприйняття стає більш багатовимірним, включаючи не тільки економічні орієнтири, але соціально-психологічні змінні, у тому числі і побоювання за збереження культурної ідентичності і зв'язків з рідними.

4.3. Фактори «виштовхування & тяжіння»

У блоці тверджень, розглянутих вище, добре видно, що фактори виштовхування, якщо не для більшості, то для значної частини опитаних мають критичне значення. Ще одним блоком питань ми більш детально уточнили картину за даними факторами, ґрунтуючись на оцінках і виділених типах респондентів.

Одним з базових положень для нас був поділ мотивів і обставин. Крім більш-менш чітко усвідомлюваних мотивів, існують і конкретні обставини, що перешкоджають або сприяють міграції. Основною стримуючою обставиною для більшості є відсутність достатніх матеріальних коштів. Майже половина опитаних назвали її як істотну перешкоду для виїзду. Здебільшого, такий акцент на даному факторі свідчить про ситуацію, відображену у піраміді потреб Маслоу – реалізація потреб і очікувань в більшості випадків діє послідовно, від базових до вищих.

Потреба в матеріальних ресурсах у цьому сенсі є базовим, «гігієнічним» чинником для тих, хто потенційно розглядає можливість виїзду на тимчасове або постійне проживання в іншу країну. Пріоритет даного чинника свідчить про нерозвиненість міграційної інфраструктури – системи інформування та підтримки осіб, що виїжджають, слабкості соціальних мереж тощо. Інакше б значно більшу вагу мали інші чинники, такі як «складність процедури оформлення візи». На діаграмі 4.1 наведено відповіді на дане питання в розрізі тих, хто має і не має досвіду виїзду за кордон.

Діаграма 4.1. «А що перешкоджає виїзду?»,
у % до тих, хто відповіли, N = 2934

Ключовими мотивами міграції, на думку більшості, на даний момент є низький рівень доходів і соціально-економічні чинники, причому рівень доходів визнається абсолютною більшістю опитаних як ключовий мотив. Істотне значення для українців також має прагнення потрапити в країну з більш стабільною політико-правовою обстановкою і високими соціальними стандартами.

Діаграма 4.2. «На Ваш погляд, що в Європі / Україні є основними причинами того, що багато співвітчизників зараз прагнуть виїхати в європейські країни на довгострокове або постійне проживання?», у % до тих, хто відповіли, N = 2974

Для оцінки даних чинників як таких, що «виштовхують або притягують», ми збалансували відповіді по обох шкалах. На діаграмі представлені ранжовані результати: позитивне значення відповідає значущості мотиву як фактора тяжіння, негативне - як фактора виштовхування.

Таким чином, найбільшу вагу саме як чинники виштовхування мають мотиви рівня доходу, політико-правової стабільності і можливості професійної самореалізації. Відповідно, мова йде про те, що не задовольняє в Україні: низький рівень доходів, нестабільна політична ситуація (плюс корупція і беззаконня) і неможливість реалізації свого професійного досвіду. Це «мотиви від».

Навпаки, бажання знайти упевненість в завтрашньому дні і відчуття стабільності, знайти застосування своєму освітньому статусу є «мотивами до»: тут важливіше не оцінка ситуації в Україні, а знання про те, як йдуть справи в цій сфері в європейських країнах. Фактично, актуалізуються відомі стереотипи: у Європі вищі соціальні стандарти, вище цінується диплом про освіту.

Діаграма 4.3. Мотиви міграції: баланс тяжіння-виштовхування, різниця між двома шкалами ознаки «Що в Європі / Україна є основними причинами того, що багато співвітчизників зараз прагнуть виїхати в європейські країни на довгострокове або постійне проживання?» у %, N = 2974

Аналіз відповідей в регіональному розрізі також показав, що серйозних відмінностей у мотивації між жителями різних регіонів немає, також як немає і різниці в балансі притягуючих / виштовхуючих факторів.

Не суттєвими є також відмінності за більшістю демографічних і соціальних ознак. Однак можна виділити рівень освіти як той, що має значимі кореляції з розглянутими ознаками. Так, для осіб, що мають вищу освіту, більшу вагу мають фактори тяжіння, а з факторів виштовхування більш значущими є політико-правова нестабільність в Україні та відсутність можливостей для професійної самореалізації.